

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi
Sayı: 68, Bahar 2021, s.81-125. (DOI: 10.46955/ankuayd.943677)
Makalenin geliş ve kabul tarihleri: 01.01.2021 - 06.04.2021 (Araştırma Makalesi)

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E HEKİM, BÜROKRAT VE SİYASET ADAMI KİMLİKLERİ İLE AHMET FİKRİ TÜZER (1878-1942)

Tülay AYDIN*

ÖZ

Türk siyasi tarihinin üzerine pek fazla yazılıp çizilmemiş bir karakteri olan Ahmet Fikri Tüzer, hizmetleri ile Osmanlı-Cumhuriyet devlet devamlılığının en önemli figürlerinden biri olmuştur. Çeşitli dönemlerdeki hizmetleri ile aldığı madalya ve nişanlar Tüzer'in devlet adamlığı kimliğine ışık tutmaktadır. Bu fikirden hareketle hazırlanan çalışmada Tüzer'in savaş yıllarındaki hekim kimliği ile Cumhuriyetin ilanından sonra bürokratik ve siyasi kimliğiyle yaptığı çalışmalara yer verilmiştir. Makale, hizmetleri ile büyük işler başarmış Tüzer'in geri planda kalan kişiliğine ışık tutmayı hedeflemektedir. Çalışmada yeni hizmete sunulan Tüzer'in şahsi arşivi ile Başbakanlık Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivi kayıtları, Meclis tutanakları, basına yansıyan haberler ve döneme ait anı çalışmaları incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Fikri Tüzer, Bürokrat, CHP, Hekim, Siyaset Adamı.

* Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, tlyaydn05@gmail.com, (ORCID: 0000-0003-0308-1240).

AHMET FİKRİ TÜZER: A FIGURE WITH THE IDENTITIES OF DOCTOR, BUREAUCRAT AND POLITICIAN FROM OTTOMAN EMPIRE TO TURKISH REPUBLIC (1878-1942)

ABSTRACT

Ahmet Fikri Tüzer has been one of the most important figures of Ottoman and Turkish bureaucracy, although he is not a well-known character in Turkey's political history, and little has been written about him. The medals and decorations he received for his services shed light on Tüzer's identity as a statesman. The current study addressed Tüzer's services as a doctor during the war years and as a bureaucrat and politician in the Turkish Republic. It also aimed to highlight the unknown characteristics of Tüzer, who achieved excellent services. In this sense, the personal archive of Tüzer, which has been recently opened to public access, the Ottoman and Republican Archives of the Prime Minister's Office, the Turkish Parliamentary Minutes, the news in the press, and the memoirs were examined in the study.

Keywords: *Ahmet Fikri Tüzer, Bureaucrat, CHP, Doctor, Politician.*

Extended Abstract

There was a bureaucratic view based on obedience in the Ottoman patrimonial bureaucracy system. This order had functioned in accordance with an absolute obedience however, political climate of 19th century required a rational approach to the functioning of the bureaucracy and the state. The implementation of this new view caused many struggles and progressed in parallel with the modernization line. Representatives of this modernization line were the youth, military and civil bureaucracy, who were generally opposed to the state administration and requested an unconditional change. These bureaucratic and military elites, who grew up in the late Ottoman period, had a new and oppositional mentality, acting with state concern. These classes, which emerged with the view of opposing the Sultan Abdülhamid's order, also formed the core team of the new state. It is obvious the obedient identity of Ottoman statesmanship constituted an important data for Mustafa Kemal during the Republic period. Likewise, Mustafa Kemal's main principle was to work with people who had evolved with republican values at an ideological level and who had shown services in military or bureaucratic ranks in the National Struggle. Besides, Mustafa Kemal mostly preferred to work with an elite group who would not be opposed to him, who was inclined to achieve the mental change of the new state and implement the requirements of change.

Ahmet Fikri Tüzer was an important figure who was able to adopt and implement the change in the process of transition from the Ottoman to the Republic. Thus, he was an important symbol of Ottoman statesmanship. Tüzer managed to get out of the effects of change in both periods, with the harmonious, balanced, obedient nature of his character and the effect of the state education he received. Tüzer, who fought in the First World War and the War of Independence as a graduate of Military Health School in the last period of the Ottoman Empire, played an important role in and behind the front with his studies on the epidemics. The "Buğu Sandığı", which he founded for the Typhus epidemic during the First World War, has been used as a method of removing lice for many years. Introducing a systematic and orderly administration approach to hospitals where he served as chief physician, Tüzer continued his services in the field of health during the Republic governments. Tüzer also worked in the Ministry of Health as a doctor in the new state established after the war. In particular, Tüzer worked with his close friend Refik Saydam for the development of the new state in the field of health for many years. Tüzer, who started from the core team within the RPP, was appointed as the general secretary of the party after a short time . In a sense, he organized the party in this process. Ahmet Fikri Tüzer's next entry into political life became with the request of Mustafa Kemal himself. Ahmet Fikri Tüzer, with his obedient and reliable personality, was one of the most likely candidates to be included in the candidates for Mustafa Kemal Atatürk, who personally chose the members of parliament to be elected from this region due to Sheikh Sait Rebellion in Eastern Anatolia. Tüzer, who was elected as a deputy from Erzurum, took part in various activities in the Assembly and was finally became the Prime Minister. Tüzer's rise step-by-step was mostly as a result of his regular and systematic business view. Tüzer, who served as the prime minister for the shortest term in the history of the Republic, passed away a short time after his one-day task.

Although Ahmet Fikri Tüzer, who became one of the most important figures of the Ottoman-Republic state continuity with his services, is an important character in Turkish political history. Even so, his role in political history has not been well studied. The medals he received for his services in various periods show the nature of Tüzer's statesmanship. From this perspective, this article tries to reveal Tüzer's doctor identity during the war years and studies, which he did with his bureaucratic and political identity after the proclamation of the Republic. In this regard, this article aims to reveal the Tüzer's personality that remains in the background. The article has been prepared on the light of the personal archive of Tüzer, who was

recently put into service, and the records of the Prime Ministry Ottoman and Republic Archives. Besides, the minutes of the parliament, the news in the media and the memoirs of the period were used in the article.

Giriş

19.yy, dünya tarihinde hemen her alanda değişim ve gelişmeleri ile çığır açan bir yüzyıl olmuştur. Osmanlı Devleti'nin de en uzun yüzyılı olarak şahitlik ettiği bu dönemde devlet, yeni ve muhalif bir neslin hareketiyle karşılaşmıştı. Yüzyılın ruhuna uygun olarak milliyetçi ve özgürlükçü hisler ile önce istibdat rejimine savaş açan bu devrimci neslin asıl hedefi imparatorluk topraklarını bir arada tutabilmektir. Çoğunluğunu Mülkiye, Askeri Tıbbiye gibi Osmanlı'nın Batılı tipteki yeni okullarından mezun olanların oluşturduğu bu kadrolar şüphesiz donanımları ve eğitimleri ile Cumhuriyet dönemi Türkiye'sine kalifiye insan unsuru sağlamıştı. Bir çöküşe şahitlik eden ve hayatlarını çoğunlukla cephelerde geçiren bu kadrolar için yeni kurulacak devlet, aynı zamanda sahip olunan bilgi ve tecrübenin aktarılacağı yeni bir sahaya meydana getirecektir.

Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet Türkiye'sine geçişte birçok alanda olduğu gibi yönetsel alanda da bir süreklilik söz konusu olmuştur. Keza Cumhuriyeti kuranlar aslında Osmanlı bürokratlarıydı.¹ Bu devamlılıkta bizzat Mustafa Kemal'in arzu ve isteği ile patrimonyal bürokrasiden² ussal-yasal bürokrasi³ anlayışına geçiş yapılmış ve Osmanlı bürokratlarından cumhuriyet fikri yönünde değişim gösterenlere kapılar açık tutulurken değişime direnenler saf dışı edilmiştir.⁴ Atatürk, bu devamlılıkta devlet temsilcileri ve bürokratların "cumhuriyet mefkûresi" idealine sadakat göstermelerini bilhassa istemiştir.⁵ Bu noktada Atatürk, temellerini attığı yeni devleti güvenilir, idealist ve cumhuriyet fikirleri ile bezeli, yenilik fikrini benimsemiş bir ekip ile idame ettirmeyi amaçlamıştır. Ona göre ancak laik ve akılcı bir elit grup meydana getirilebilirse batılılaşma sağlanabilirdi. Nitekim bu kadroların belirlenmesi sürecinde entelektüel statü, resmi statü

¹ Kadir Cangızbay, "Hiç Kimse'nin Cumhuriyeti", *Yeni Türkiye* 98/23-24, Özel Sayı 4, 1998, s.3567.

² Patrimonyal bürokrasi, kişisel otoriteye tam bir itaati esas alan, otorite karşısında toplumu tebaa olarak gören anlayışı ve düzeni ifade etmektedir. Bkz. Max Weber, *Bürokrasi ve Otorite*, Adres Yayınları, Tercüme: H. Bahadır Akın, Ankara 2010, s. 56.

³ Yasal-ussal bürokrasi, diğer bir deyişle hukuki-rasyonel bürokrasiyi ifade eden siyasal otoritenin anayasal kurallara göre idame edildiği bürokrasidir. Bkz. Metin Heper, *Türk Kamu Bürokrasisinde Gelenekçilik ve Modernleşme –Siyaset Sosyolojisi Açısından Bir İnceleme-*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1977, s. 41.

⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Cengiz Şavklı-Tülay Aydın, "Atatürk Döneminde Bürokrasinin Yeniden yapılandırılması", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 29.87 (2013), 67-90.

⁵ Metin Heper, *Türkiye'de Devlet Geleneği*, Doğu Batı, 2006, s. 115.

ve mahalli statü gibi çeşitli kıstaslar dikkate alınmış, Milli Mücadele Döneminde aleyhte bir faaliyette bulunmamış olmamak ise asıl sorgulanan nokta olmuştur.⁶ Bu doğrultuda hareket edecek bürokratlar da bir tür aydın kesimini oluşturmaktaydı. Keza değişim önce bürokrat tipinde başlatılıyor sonra onlar aracılığıyla topluma aktarılıyordu. Devletin esas yönetim ekibinin yanında uygulayıcı birimlerindeki seçimler de güvenilir ve cumhuriyet ideolojisine sadık kişilerden belirlenmekteydi. Dolayısıyla bu seçimlerde sorun çıkarmayacak ve iyi bir uygulayıcı niteliğine sahip devlet adamı kimliği daha fazla ön plana çıkarılmaktaydı. Çalışmada ele alınacak olan Ahmet Fikri Tüzer, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçen bürokrat-aydın kimliğinin önemli bir temsilcisi olarak dikkat çekmektedir. Çalışmada hem Osmanlı köklerinden beslenen hem de yeni devletin sadık bir temsilcisi sıfatını hak eden Tüzer'in biyografik bir incelemesi sunulmaktadır. Keza Tüzer, Tıbbiyeli bir Osmanlı doktoru ve bir Cumhuriyet bürokratu ve siyaset adamı olarak sayısız hizmet sunmuş bir karakterdir. Ahmet Fikri Tüzer, yeni devletin kurucu çekirdek ekibinde yer almamış olsa da güvenilir bürokrat kimliğinden dolayı devletin, en hassas dönemlerinde iyi bir saha adamı olarak işe koştuğu devlet adamlarından biri olmuştur. Tüzer, Osmanlı'nın son döneminde 1878 yılında Şumnu'da dünyaya gelmiş, Tıbbiyeden mezun olduktan sonra savaş boyunca orduda doktor olarak görev yapmıştır. Cumhuriyet döneminde ise bu kimliği altında yaptığı çalışmalar sayesinde Sıhhiye ve İçtimaiyat Vekâletinde müsteşar olarak görev almış, CHP'nin kuruluş yıllarından itibaren de parti hizmetinde yer almıştır. 1939 yılında ise CHP Genel Sekreterliği görevine getirilmiştir. Aynı zamanda aktif siyasete de katılarak TBMM'de Erzurum'dan milletvekili olarak yer alan Tüzer, ölümünden kısa süre önce de başbakanlığa getirilmiştir. Cumhuriyet tarihinin en kısa süreli başbakanı olarak görev yapan Tüzer, çeşitli birimlerde öne çıkan çalışmalar yapmıştır. Tüzer, bu yönleriyle yukarıda portresi çizilen devlet devamlılığının önemli bir temsilcisi konumunda yer almıştır. Onun sessiz ve sakin devlet adamlığı kimliğini öne çıkaran asıl şahıs ise Dr. Refik Saydam olmuştur. Saydam ile yakın dostluğunun yanı sıra Tüzer'in bahsi geçen dürüst ve işinin ehli devlet adamı olma kimliği onun Başbakanlığa giden yolunu açmıştır. Bu çalışmada öncelikle Ahmet Fikri Bey'in sağlık hizmetleri sonra CHP Genel Sekreterliği görevindeki çalışmaları ve son olarak da Meclis faaliyetlerine yer verilecektir. Tüzer'in doktor, bürokrat ve siyasi kimliğinin ele alınacağı bu çalışmada onun eşyile mektuplaşmalarından oluşan şahsi arşivi, BOA ve CHP arşivi, gazete

⁶ Metin Heper, **Bürokratik Yönetim Geleneği**, Orta Doğu Teknik Üniversitesi İdari İlimler Fakültesi, Yayın No: 23, Ankara, 1974, s. 100.

taramaları sonunda elde edilen veriler ve I. Dünya Savaşı yıllarında sağlık çalışmalarını irdeleyen çalışmalar incelenmiştir.

1. Ahmet Fikri Bey'in Sağlık Alanında Hizmetleri

1905 yılında Askerî Tıbbiyeden yüzbaşı rütbesiyle doktor olarak mezun olan Ahmet Fikri Bey, doktorluk unvanından sonra Gülhane Hastanesinde operatörlük uzmanlığını almış ve 1906 yılında 6. Ordu Bağdat Merkez Hastanesine atanmıştır. 1907 yılında kol ağalığına (kıdemli yüzbaşı) terfi eden Tüzer, 1908 yılında ise 6. Ordu, 43. Alay, 1. Tabur Tabipliğine atanmıştır.⁷ Böylece askeri hastanelerde savaşlar boyunca hizmet vermeye başlayan Ahmet Fikri Bey bu görevinin ardından Kerkük Hastanesi ikinci tabipliğine getirilmiş ve 1911 yılına kadar 6. Orduda hizmet vermeye devam etmiştir. Ahmet Fikri Bey, Mayıs 1911'de 8. Ordu Kolordu Cebel Topçu Taburu Tabipliğine, Ekim 1911'de ise sınavla Kuleli Askeri İdadisi (Lisesi) Hikmet öğretmenliğine atanmıştır. Ahmet Fikri Bey, 1912 yılında Gelibolu İzmit Tümeni Seyitgazi Redif Taburu doktorluğuna, Aralık 1912'de Nazimiye 3. Alay, 3. Tabur tabipliğine getirilmiştir. Erzurum Hastanesinde tabiplik yapan Ahmet Fikri Bey, bir hastalık geçirmiş 1912'de Hadımköy Hastanesine, buradan da 14 Şubat'ta tedavi olması için İstanbul'a gönderilmiştir. Mart 1913'te hava değişimi yapmak ve mesleğine devam etmek üzere, kendi isteği ile geçici olarak Kuleli Okulu Hastanesine atanmıştır.⁸ Kıdemli yüzbaşı bulunduğu sırada yaptığı üstün hizmetler nedeniyle Şubat 1914 yılında iki yıl sefer kıdemi verilerek Erzurum Hastanesine atanmış ve 1915 yılında binbaşı olmuştur.⁹

Böylece Ahmet Fikri Bey, I. Dünya Savaşının en ateşli zamanlarında Kafkas Cephesinde bulunan 3. Ordu Kumandanlığı bünyesinde bir sıhhiye elemanı olarak çalışmaya başlamıştır. Savaşın başladığı sıralarda seferberlik ilan edilmesinin ardından görev yaptığı Erzurum ise bölgenin merkez şehri olarak adeta bir hastaneler şehri konumunda bulunmaktaydı. 500 yataklı Erzurum Merkez-Mevki Hastanesinde Dr. Binbaşı Ahmet Fikri Bey yönetiminde bir sistem kurulmuş ve hastane bünyesindeki birçok hekim idari bağlılıkları bu hastanede olmak üzere çeşitli hastanelerde görevlendirilmiştir.¹⁰ Ahmet Fikri Bey, hastane idaresinde ciddi mücadelesini bölgeyi adeta esir alan salgın hastalıklarla vermişti. Kafkas Cephesinde yaşanan en büyük kâbuslardan biri olan tifüs salgını adeta hayatı

⁷ **Tercüme-i Hal Varakası**, TBMM Arşivi, No: 692, 1927.

⁸ **Tercüme-i Hal Varakası**, TBMM Arşivi, No: 14, 05.05.1931.

⁹ **Parlamento Tarihi**, TBMM III. Dönem III. Cilt, (1927-1931), Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları No: 10, s.252-253s.252-253.

¹⁰ Kemal Özbay, **Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri**, Yörük Basımevi, Cilt III, 3. Kitap Hastaneler, Yörük Basımevi, İstanbul, 1981, s. 319.

felç etmiş ve doktorların iş yükü ve sorumluluğu fazlasıyla artmıştı. Valilikten yazılan yazıda şehirdeki durumun vahameti ve hastalığın asker-ahali arasında giderek yayıldığı belirtiliyordu. Ayrıca aynı yazıda 20 bin askerin hasta olduğu bilgisi veriliyordu. Bunun yanı sıra 20 tabibin hastalıktan vefat ettiği 30 tabibin de hasta olduğu belirtilmiştir.¹¹ Bu şartlarda Erzurum Merkez Hastanesi yönetiminde bulunan Dr. Binbaşı Ahmet Fikri Bey hastane hekimleri ile beraber hem maddi hem manevi sıkıntılar içinde üstün bir çaba göstermiştir. Aynı zamanda hastalıkla mücadele için hastanede tıbbi müsamere ve konferanslar verilmiş ve bilimsel çalışmalarla salgın önlenmeye çalışılmıştır. Bu sıralarda Erzurum'un Ruslar tarafından işgal edilmesi ve şehrin boşaltılması üzerine hastalar da Erzincan'a nakledilmeye çalışılmış ancak tahliyesi mümkün olmayanlar hastanede bırakılmıştır. Bu üstün mücadeleleri nedeniyle hastane önünde doktorlar için bir tören düzenlenmiştir. Savaş boyunca görev alan hekimlerin %20'si salgın sırasında vefat etmiş, %50'si hastalanmış, kalanlar ise bu tahliye ve tedavi işlerinde hizmet etmeye devam etmişlerdi. 10 Kasım 1915 günü hükümet ve ordu ileri gelenleri huzurunda yapılan törende, Erzurum Merkez Hastanesinde savaş süresince gösterdiği başarılı çalışmalarından ve salgın hastalıkların önlenmesindeki ciddi hizmetleri nedeniyle İntan Hastalıkları Hastanesi Şefi Dr. Binbaşı Ahmet Fikri Bey'e Harp Madalyası verilmiştir.¹² Keza 1915 yılında Erzurum Gurebâ Hastanesinde aşı yapım merkezi kurulmuş, burada kolera ve tifo aşuları imal edilmiştir.¹³

Ahmet Fikri Bey'in 3. Ordu bünyesindeki çalışmaları bilhassa salgın hastalıklar konusundaki uygulama ve fikirleri tıp tarihine geçecek mahiyette öne çıkmıştır. Bu yıllarda ordu, sadece düşmanla değil aynı zamanda salgın hastalıklarla da mücadele etmek durumunda kalmıştır. Kolera, tifüs, karahumma gibi hastalıklar yüzünden bölge halkı ve askerler oldukça zor bir durumdaydı. Balkan Savaşları sırasında dahi bölgede hastalıklar görülmekteydi. Salgın, Erzurum ve civarından savaşa katılmak üzere giden askerlerin dönüşlerinde hastalığı bölgeye taşımaları ile yayılmıştır.¹⁴ Savaş

¹¹ BOA, 6-42, DH.İ.UM.EK, 26.03.1333.

¹² Özbay, a.g.e., s. 321; **Parlamento Tarihi**, s.252-253.

¹³ Zehra Tonbul-Özgün Forta, **Tarihi Hastaneler Gurebâ Hastaneleri'nden Memleket Hastaneleri'ne İlk Sivil Hastaneler**, Novartis Kültür Yayınları No: 20, İstanbul, 2009, s. 63.

¹⁴ Ekrem Kadri Unat, "Birinci Dünya Harbinde Türk Ordusunda Tifüs Savaşı", **İ. Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Dergisi**, C. 20, 1989, s. 258; Erzurum Sıhhiye Müfettişi Şerif Bey, Erzurum'da salgınların yayılmasının tehlikesine değinerek "Erzurum'a koleranın sirayet etmesi bütün Memalik-i Osmaniye'ye sirayet etmesi demektir" diyerek bölgenin salgın açısından önemine değinmektedir. Bu nedenle şehrin hastane ve tabipler açısından yeterli olmadığı ve şehrin bunlardan fazlasıyla mahrum olduğunu belirtmektedir. Bkz.

başlamadan evvelde Anadolu'da yer yer görülen Tifüs salgınının soğuklarla beraber daha da yoğunlaşması, Sarıkamış Harekâtı ve sonrasında Kafkas Cephesinde büyük bir sorun yaratmıştır. Bu dönemde 3. Ordunun merkezi noktası olan Erzurum'da tifo ve kolera salgını tüm şiddetiyle yayılmıştı öyle ki Şerif Bey'in deyiimiyle “*vilayetin hiç bir muntikası yoktur ki tifo illetinin taht-ı tehdid ve esaretinden varestedir*”.¹⁵ Yani şehrin her yeri bu salgın ile karşı karşıya kalmıştır. Bu ağır savaş şartları altında 1914 yılında Erzurum, Sivas, Van, Hakkâri, Trabzon ve Bayburt'tan da yer yer salgın haberleri gelmekte ve hastanelerin donanımlarının yetersiz olduğu bilgisi verilmektedir.¹⁶ Öyle ki henüz 1915 yılında 3. Ordu'nun % 24,78'i tifüse yakalanmıştır. 1915 Ocak ve Şubat aylarında şiddetini artıran hastalık, Sarıkamış Faciasından sonra askerlerin çoğunun köylere sığınması nedeniyle daha da yayılmıştır.¹⁷ 1916 yılı itibariyle şiddetini artıran tifüs sadece ordu da değil halk içinde de yüksek bir orana ulaşmaya başlamıştır. Erken bastıran kışın yanı sıra kıtlığın baş göstermesi 3. Ordu bölgesinde işleri iyice zorlaştırmıştır. Devlet sıklıkla bölge kumandanlıklarına tezkereler göndererek alınması gereken tedbirler ve yapılması gerekenler konusunda uyarılar yapmıştır.¹⁸ Bu doğrultuda hekimlerce tifüsü anlatan toplantılar yapılmış ayrıca halka ve hekimlere alınması gereken tedbirler hakkında Türkçe ve Arapça bildiriler yayınlamıştır.¹⁹

Bu sıralarda Ahmet Fikri Bey, 3. Ordu bünyesinde Sivas Menzil Mıntika Sertabibi görevinde bulunmaktaydı. Sivas Hastaneleri hastalıkla mücadele için menzil hastaneleri statüsünde önem kazanmıştı. Sivas Merkez Hastanesi haricinde diğer bütün gruplar ise Menzil Başhekimî Ahmet Fikri Bey yönetimine verilmişti. Böylece bu hastaneler cephenin en büyük sağlık desteği haline getirilmişti.²⁰ Bu dönemde belirtildiğine göre 3. Ordu bölgesinde cephe gerisinde tam teşekküllü faaliyet gösteren hemen tek hastane Sivas'ta bulunmaktaydı. Bu hastane ile Kafkas Cephesi arasındaki mesafe yaklaşık 250 kilometreydi. Bu sebeple her 15-20 km de bir sıhhiye

Şerif Bey, **Erzurum Vilayeti Sıhhi ve İctimai Coğrafyası**, Haz. Murat Küçükuşurlu, Serander Yayınları, Trabzon, 2011, s. 156; 167.

¹⁵ Şerif Bey, **a.g.e.**, s. 138.

¹⁶ Tefik Sağlam, **Büyük Harpte 3. Orduda Sıhhi Hizmet**, Askeri Matbaa, 1941, s. 25.

¹⁷ Hikmet Özdemir, **Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918**, Atatürk Kültür ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları XIV. Dizi-Sayı: 104, Ankara, 2005, s. 190-191.

¹⁸ **BOA**, 21-09, DH-KMS, 06.06.1332.

¹⁹ Unat, **a.g.m.**, s. 259.

²⁰ Özbay, **a.g.e.**, s. 224.

istasyonları yapılmıştı.²¹ Sivas Menzil Mıntıka Sertabibliği görevinde bulunan Ahmet Fikri Bey, bu hastane idaresindeki istasyonlardan da sorumlu bulunuyordu. Ahmet Fikri Bey'in bu hastanedeki hizmet ve faaliyetlerini en iyi şekilde anlatan aynı zamanda kendisi de bir tıbbiyeli olarak cepheden cepheye koşan Dr. Derviş Kuntman'dı. Kuntman, anılarında Ahmet Fikri Bey'in sadece doktorluk çalışmaları değil karakter ve kişiliğine dair de önemli izlenimler sunmuştur. Keza Kuntman'a göre Ahmet Fikri Bey, 'arı gibi çalışan, her şeyi en ince ayrıntularına kadar araştıran, kanun ve adaletten zerrece ayrılmayan eşsiz bir müfettiş'ti. Kuntman'a göre Fikri Bey, bilhassa 1916 yılında görev yaptığı hem 2. Mıntıka Menzil Başhekimliği hem de Zara Menzil Hastanesi Başhekimliği süresince görevinin hakkını fazlasıyla vermiş bir doktor olarak ün salmıştır. Kuntman, Zara Hastanesine atandığında karşılaştığı düzenli ve tam teşekkülü bu sağlık kuruluşu karşısındaki hislerini şöyle anlatmaktadır: '*Burada kavuştuğum nimet, huzur ve rahattan heyecana geliyor bir türlü rahat olamıyordum. Tatlısıyla, böreğiyle, meyvesiyle yediğim yemeklerden sonra beyaz çarşafli bir karyolada yatmak beni adeta rahatsız ediyor, uykumu kaçırıyordu. Bu zamanda böyle bir hayata inanamıyor, kendimi rüyada sanıyordum.*'²²

Ahmet Fikri Bey, Mayıs 1917'de Menzil 2'inci Mıntıka Sertabipliği Zara'dan Sivas'a nakledilince buradan ayrılmış ancak hastane ve doktorlar üzerindeki etkisi uzun süre devam etmiştir.²³ Ahmet Fikri Bey, burada da devam eden Kolera salgını ile mücadele etmiştir. Bu sırada Sivas'a merkez tarafından kolera ve tifüs salgını ile ilgili ne gibi tedbirler alındığı konusunda bilgi isteyen telgraflar çekilmektedir.²⁴ Salgınla mücadele için hastanede iyi bir düzen kurmuş ve iyi bir idare içinde çalışmıştır. Keza Kuntman'a göre görevini titizlikle yürüten Ahmet Fikri Bey, hastanede adeta bir müfettiş gibi çalışmaktadır:

"Yolcuları bekletmemek için gece gündüz çalışıyorduk. Ahmet Fikri Bey oradan oraya koşuyor, bütün bu mücadeleyi düzene koyuyor ve idare ediyordu. Bir gün de bana geldi. Talimgâhta kolera çıktığı hâlde oradan benim laboratuvara gönderilen pislik kültürlerinin hep negatif çıktığını, hiçbirinde bir portör (taşıyıcı) bulunmadığını; bunun dikkati çektiğini, bunun sebebini öğrenmek

²¹ Mustafa Karatepe, **I. Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'nde Tifüsle Mücadele**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 1999, s. 42.

²² **Bir Doktorun Harp ve Memleket Anıları**, Der. Metin Özata, Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 2009, s. 126.

²³ **Bir Doktorun Harp ve Memleket Anıları**, s. 131.

²⁴ BOA, 64-109, DH-ŞFR, 20.07.1334.

istediğini söyledi. Bu, benim için bir imtihandı. Hemen o Talimgâh Taburundan gönderilen pepton tüplerini etüvden²⁵ çıkarıp gösterdim. Bunlarda hiçbir mikrop ürememiş, hep arınık kalmıştı.

Hâlbuki etüvün sağlam olduğunu, diğer kıtalardan gönderilen tüplerde basil bulunduğunu, burada bir yanlışlık olmadığını izah ettim. Her tarafı dikkatle gözden geçirdikten sonra hiçbir şey söylemeden çıktı gitti. Doğruca Talimgâh Tabur tabibinin yanına gitmiş, hastaneden gönderilen pepton tüplerine (mikrop üremesine yarayan tüp) pisliklerin ne suretle ekildiğini görmek istemiş ve bir tecrübe yaptırmıştı. Tabur tabibinin kalın bir şemsiye teli alarak onu ispirto lambasında iyice ısıttıktan ve kırmızı bir hâle getirdikten sonra bu kızgın teli soğutmadan pisliğe batırıp pepton tüpüne ektiğini görünce meseleyi anlamış ve yanlışlığın yerini bulmuştu.”²⁶

Ayrıca o dönem 15 bin askere ev sahipliği yapan şehirde hem ordu hem halk arasında salgınla mücadele için valilik tarafından da emirler verilmektedir. Sadece asker ve halk değil aynı zamanda göçmen yolu üzerinde bulunan Zara ve Sivas'ta bulunan hastanelere birçok göçmenin de konuk edilerek tedavi edildiği bilinmektedir.²⁷ Bu kapsamda Sivas'ta çalışanlar arasında bakteri uzmanı olan Server Kâmil Bey'de bulunmaktaydı. Kâmil Bey'e göre üç hafta kadar yapılan çalışmalar ile salgınla mücadele de önemli gelişmeler sağlanmıştı.²⁸ Ahmet Fikri Bey bölgesinde gerekli gördüğü yerlerde hastane ve sıhhiye istasyonları açılması için emirler de vermektedir. Bu kapsamda Zara-Ümraniye-Refahiye yolu üzerinde uygun noktalara bu istasyonlardan açılması için Derviş Kuntman'ı görevlendirmiştir.²⁹ 1917 yılı verilerine göre Sivas'ta Refahiye, Zara olmak üzere 6.500 kişilik yatak mevcuttur.³⁰

Düzenli ve titiz hekimlik anlayışının yanında Sivas Menzil Mıntıka Sertabibi Ahmet Fikri Bey'i bu dönemin sağlık camiasında ön plana çıkaran ve ismini duyuran en önemli olay orduyu ve halkı telef eden tifüse karşı

²⁵ Etüv: belirli sıcaklıklarda mikrop üretme, sterilize etmek, ısıtma, pişirme ve kurutma amaçlı kullanılan laboratuvar fırınıdır.

²⁶ **Bir Doktorun Harp ve Memleket Anıları**, s. 133.

²⁷ Ahmet Tetik, '4'üncü Ordu Komutanlığının Bölgesinde Salgın Hastalıklarla Mücadele ve İnsani Yardım Çalışmaları', **Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ermeni Araştırmaları**, Sayı:30, 2008, s. 96.

²⁸ Server Kamil, **Kafkas Cephe-i Harbinde Lekeli Humma**, Haz. Meriç Aybar-İbrahim Caner Türk, Arı Sanat Yayınları, İstanbul, 2016, s. 28-29.

²⁹ **Bir Doktorun Harp ve Memleket Anıları**, s. 127.

³⁰ Sağlam, **a.g.e.**, s. 40.

geliştirmiş olduğu *buğu sandığı* formülüydü.³¹ O dönemde yapılan aşı çalışmalarının³² sonuç vermesi çok uzun sürdüğü için bu formül kurtarıcı bir etki sağlamıştı. 3. Ordu Sıhhiye Reisi Tevfik Bey'e göre o sırada sıhhiye teşkilatında salgınla mücadele için yeterli teçhizat bulunmuyordu. Özellikle tifüsle mücadelede kullanılan tek alet biri sabit olmak üzere kullanılan 8 seyyar etüv cihazından ibaretti.³³ Ancak bu cihazların her defasında yeniden tedarik edilmesi sıkıntılıydı ve köylere kadar götürmek mümkün değildi. Burada imdada Ahmet Fikri Bey'in *buğu sandıkları* ile Abdülkadir Lütfi Bey'in *dezenfeksiyon fırınları* uygulamaları yetmişti.³⁴ Hemen hemen her cephede kullanılan bu buluş ile adeta askerler tifüs salgınından ve bitlerin sirayetinden kurtarılmıştı. Çünkü tifüs, genellikle riketsiya mikrobu³⁵ taşıyan bitlerin insanları ısırması sonucunda bulaşmaktaydı. Hastalığa yakalanmış kişilerin kanıyla da bulaşabilen mikrobun en yaygın bulaşma şekli, yukarıda da ifade edildiği gibi bit yolu ile gerçekleşmekteydi. Bu sebeple bitlenmeyi ortadan kaldıracak formüller ve temizlik esasına dayanan uygulamalar önem kazanmıştır. Keza savaşla beraber oluşan kalabalıkların ortaya çıkardığı şartlarla sefalet, soğuk ve pislik, hastalığın bulaşıp yayılmasına sebep olmaktaydı.³⁶

Tifüsün bilhassa 3. Ordu ve Kafkas Cephesindeki askerler ve halk üzerindeki etkisi içinden çıkılmaz bir hal almaya başlamıştı. Salgınla mücadele etmek için ülkenin farklı yerlerinde farklı hekimlerce çeşitli metotlar uygulanmaya başlanmıştı. İlk öne çıkan formül Abdülkadir Lütfi Bey'in Kandıra'da ekmek fırınlarından esinlenerek bulduğu *dezenfeksiyon fırınları* uygulamasıydı. Kıyafetlerin yanmayacak bir ısı içinde fırınlarda tutulmasıyla bitlerden arındırılması sistemine dayanan bu metotla Abdülkadir Lütfi Bey, yaklaşık on gün içinde bulunduğu yerde salgını durdurmuş ve Sıhhiye Vekâletine yazdığı yazı ile bu metodun her yerde uygulanmasını tavsiye etmiştir.³⁷ Kısa sürede en önemli araç olarak

³¹ Buğu sandığını bulan Ahmet Fikri Bey'in ismi farklı kaynaklarda Ahmet Lütfi Bey olarak ta geçmektedir. Bkz. Metin Özata, **Atatürk ve Tıbbiyeliler**, Umay Yayınları, İzmir, 2009, s. 102.

³² Bakteriyolog Server Kamil Bey'in anlatımlarına göre bu dönemde kendisi de dâhil olmak üzere aşı denemeleri sıklıkla yapılıyordu. Ancak tesir ve etkisinin anlaşılması zaman almaktaydı. Bkz. Server Kamil, **Kafkas Cephe-i Harbinde Lekeli Humma**, Haz. Meriç Aybar-İbrahim Caner Türk, Arı Sanat Yayınları, İstanbul, 2016.

³³ Yüksek ısıda basınçlı buhar ile dezenfeksiyon yapan aygıt; etüv, otoklav, buharlı sterilizatör. Bkz. Etüv-Steam Sterilizer, **Tıbbi Terimler Sözlüğü**, <https://saglik.sozlugu.org/steam-sterilizer/>, 26.09.2020, 19.00.

³⁴ Sağlam, **a.g.e.**, s. 62.

³⁵ Bakteri ve virüs arasında geçiş formu bulunan bir canlı türü.

³⁶ Ekrem Kadri Unat, **Bulaşıcı Hastalıklar ve Salgınlarla Savaş**, İstanbul 1949, s. 344-345.

³⁷ Karatepe, **a.g.t.**, s. 32.

uygulamaya konan dezenfeksiyon fırınları önemli bir buluştu. Ancak bu metodun ısı ayarı dengesinin sağlanamaması, fırının soğuması nedeniyle tekrar yakılması gereği ve kıyafetlerin yanması gibi bazı olumsuzlukları da bulunmaktaydı.³⁸

3. Ordunun dezenfeksiyon işinde en büyük ve en kat'i çözüm Sivas Menzil Mıntika Sertabibi Dr. Ahmet Fikri Bey'in geliştirdiği *Buğu Sandıkları* formülü olmuştu. Ahmet Fikri Bey, 1916 yılında kendi hastanesinde hem yapımı hem kullanımı oldukça pratik olan *buğu sandığı* ismini verdiği pratik bir tür etüv makinesini kullanmış ve bu sistemin her yerde uygulanmasını Sıhhiye Reisliğine sunduğu bir yazı ile de bildirmiştir. 3. Ordu Sıhhiye Reisi Tefvik Bey bu buğu sandığı sistemini şöyle anlatmaktadır:

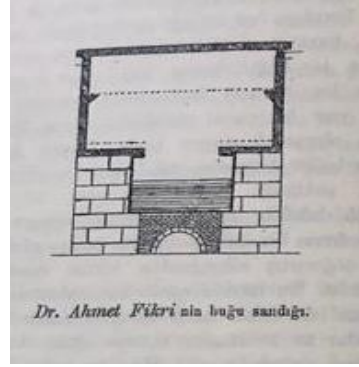
“Buğu Sandığı sistemi, bir kazan ve sandıktan ibarettir. Kazan mutfaklarda kullanılan alelade yemek kazanıdır. Bu bir ocağa gömme olarak yerleştirilir. Üzerine bir yüzü kazanın ağız genişliğinde dairesel olarak delinmiş tahta sandık ters olarak konur. Ocağın üst sathı düz olarak tesviye edilir. Sandık iki metre boyunda bir metre eninde, bir metre yüksekliğindedir ve iyice imtizaçlı (uygun olarak) olarak birbirine geçme, oldukça kalın tahtalardan yapılmıştır. Üzerine ayrıca kalınca kirişler vurulmuştur.

Sandığın kaidesinin tam ortasında, eldeki kazanın ağızından biraz küçük olmak üzere, dairevi bir delik açılmıştır. Sandığın zemininden 40 cm yukarda ızgarayı tutmak için sandığın iç yüzüne ince çıtalar çakılmıştır. Bunların üzerine tahtadan yapılmış bir ızgara konur. Keza sandığın ortasına da ayrıca bir ızgara yerleştirilir. Bu ızgaralar müteharriktir ve su buharıyla şişerek sıkışmaması için biraz ufak yapılıdır. Kapak ile sandık arasından buhar kaçmasını mümkün mertebe menetmek için keçe kaplanır. Sandığın sıkça kapanması için 4-5 yerde cıvık bir çamur dökülür ve yayılır, üzerine sandık oturtulur. Kazan ile sandık arasından buharın kaçmaması için çamuru o hizalarda bol dökmelidir. Mümkün olan yerlerde hararet kaybolmasına mani olmak için sandık çift cidarlı yapıp arasına kum doldurulur.

Kazanın içine dörtte üçüne kadar su konur. Ocak yakılır. Alt ızgara yerleştirilir. Elbise ve eşya sık olmamak şartıyla konur. İkinci ızgara yerleştirilir. Bunun üzerine de yine eşya konur. Kapak hafifçe kapatılır. Kazan iyice kaynayıp sandığın kenarlarından

³⁸ Sağlam, a.g.e., s. 85.

sertçe buhar çıkmaya başlayınca çengellerle kapak sıkıştırılır. Bu halde yarım saat durdurulduktan sonra eşya çıkartılır.”³⁹

Dr. Ahmet Fikri Bey'in tasarladığı Buğu Sandığı. (Bkz. Sağlam, a.g.e., s. 86)

Dezenfeksiyon işlemi böylelikle tamamlanmıştır. Her yerde kullanılabilen bu sistemden büyük fayda sağlanmıştır. Zira 20 tahta, çivi ve bir kazan vasıtasıyla yapılabilecek olan buğu sandığı, her yerde basit bir marangozlukla vücuda getirilebilirdi. Faydası görüldükten sonra yayılarak, asker ve siviller arasında kullanılan bu sistem, 3. Orduyu bittir kurtarmıştır. Yine buğu sandıklarının daha küçük olanı da seyyar şekilde kullanılmaya başlanmıştır.⁴⁰ Hareket halinde de temizliğin sağlanabilmesi için üretilen bu portatif buğu sandıkları normalinden daha küçüktü ve mekkâri (yolcu ve mal taşıyan katırlar) üzerinde taşınabiliyordu. Buğu sandığı, kazan ve mala ile birlikte gidilen yerde bir ocak kuruluyor ve üstüne sandığın yerleştirilmesiyle bir iki saat zarfında işe hazır hale getirilebiliyordu. Seyyar buğu sandığı hemen sökülebilecek bir pratiklikteydi. Sağlam'a göre 3. Ordunun hemen her tabur ve bölüğünde bu seyyar temizleme aleti kullanılmıştır.⁴¹ Buğu sandıklarının etüv cihazlarından üstünlüklerini de belirten Sıhhiye Reisi Tevfik Bey'e göre bu sandıklar, her yerde kolaylıkla ve sadece üç günde yapılabilecekti. Buğu sandıkları seyyar etüvden 50/1 oranında daha ucuza mal olmakta ve bir etüv parası ile elli sandık yapılabilmektedir. Ayrıca çalıştırılırken bir makinist ya da ateşçiye de ihtiyaç yoktur.⁴² 1917 yılında bu sandıkların bulunduğu 148 adet temizlik evi⁴³ kurulmuş ve bu evlerde 662.167 kişi ve elbiseleri

³⁹ Sağlam, a.g.e., s. 86.

⁴⁰ Sağlam, a.g.e., 87.

⁴¹ Sağlam, a.g.e., s. 87.

⁴² Sağlam, a.g.e., s. 259.

⁴³ Temizlik evleri; hamam, buğu sandığı ve kükürt odasından oluşmaktadır. Bkz. Sağlam, a.g.e., s. 63.

temizlenmiştir.⁴⁴ 1917 yılında cephede 63 buğu sandığı ve 71 fırın, cephe gerisinde ise 89 buğu sandığı, 53 fırın ve 22 Etüv bulunmaktaydı. 89 buğu sandığıyla günde 26.700 adet elbise temizlenebilirken 22 adet etüv makinesiyle 3600 parça kıyafet yıkanabiliyordu.⁴⁵ Bu yöntem sayesinde 1917 yılından itibaren ölüm verilerinde düşüş sağlanmış ve tifüs salgını en az seviyeye indirilmiştir.⁴⁶ Buna göre 3.Orduda tifüsten ölenlerin oranı 1915 yılında %0.84 iken bu oran sandıkların kullanımı ile 1918 yılında %0.076'ya kadar düşmüştür.⁴⁷ Buğu sandıklarının başarılı sonuç vermesinin ardından hemen bütün ordularda bu tekniklerin uygulanmasına dair emirler verilmişti. Bunlardan biri Musul'da ordu komutanlığı tarafından verilen bir tamimle, *terhis edilecek askerlerde tifo ve kolera aşularının ikmal edilmesi ve terhis edilecek askerlerin temizleme merkezlerinde etüv, buğu sandığı gibi araçlarla elbise ve eşyalarının ayrıca hamamlandırmak yoluyla vücutlarının da arındırılması* istenmiştir.⁴⁸ Buğu sandığı metodu o kadar etkili bir çözüm olmuştur ki Milli Mücadele ve II. Dünya Savaşı yıllarında hala orduda bir salgın mücadelesi metodu olarak kullanılmaya devam etmiştir.⁴⁹

Buğu Sandığı metodu ile salgını adeta durduran Ahmet Fikri Bey, görev yaptığı Menzil Hastanesinde de oldukça düzenli bir idare sistemi yerleştirmiştir. Ahmet Fikri Bey'in dönemin şartları baz alındığında olanaksızlıklar içinde başarılı bir hastane düzeni kurması takdirle karşılanmıştır. Kuntman'a göre burada Gülhane Hastanesinde uygulanan çalışma ve yöntemlerin aynısı uygulanmıştır. Bu da hastanenin ulaştığı seviyeyi göstermesi açısından önemlidir. Kuntman bu durumu şöyle izah etmektedir:

“Zara Hastanesi cepheye yakın en büyük menzil hastanesi olduğu için hemen daima hastalarla dolar boşalır. Kadrosu bin yatağa çıkarıldığı halde tıklım tıklım doldu. Bu sebepten başhekimden en ufak hademesine kadar herkes sabahtan akşama kadar cepheden gelen hastaların yardımına koşar dururdu.

Hastanenin en çok beğendiğim tarafı karantina koğuşunun yanındaki hamam ve buğu sandıklarından oluşan temizleme dairesiydi. Burada büyük bir dikkat ve titizlikle hastaların her tarafı tıraş edilir, elbiseleri buğudan geçirilir, kendileri de hamama sevk edilerek yıkattırıldıktan sonra hastalar bitten, sirkeden, kirden

⁴⁴ Sağlam, **a.g.e.**, 63.

⁴⁵ Karatepe, **a.g.t.**, s. 45.

⁴⁶ Karatepe, **a.g.t.**, s. 80.

⁴⁷ Sağlam, **a.g.e.**, s. 90.

⁴⁸ Abdülkadir Noyan, **Son Harplerde Salgın Hastalıklarla Savaşlarım**, Ankara Tıp Fakültesi Yayınları, Ankara, 2019, s. 108.

⁴⁹ Noyan, **a.g.e.**, 126; 132.

kurtulmuş olarak karantina koğuşuna yatırılırdı. Zavallı hastalar daha ilk günde bu şefkatli bakımdan memnun ve minnettar kalır, yarı yarıya tedavi edilmiş sayılırlardı. Ertesi gün bu temiz hastalar her türlü tahlil ve muayeneleri yapılarak yatacakları servise gönderilir ve bunların sonraki tedavilerine devam edilirdi.”⁵⁰

Mart 1916 tarihli sıhhiye raporunda da 3. Ordu Sıhhiye Reisi Tevfik Bey, Erzincan ve Sivas'taki hastaneler hakkında bilgi verirken yine Ahmet Fikri Bey'in başarılı çalışmalarına atıf yapmaktadır. Ancak Erzincan'dan yaya olarak ulaşan hastaların yorgun ve bitkin bir halde Sivas'a geldiğini bu nedenle yaşanan hasta izdihamı ile sertabibin büyük bir mücadele göstermesine rağmen hastane olanaklarının yetersiz kaldığı da belirtilenler arasındadır. Bu konuda bilhassa Sivas Valisinin depoda mevcut üç bin yatak olmasına karşın bunu idare ile paylaşmadığı ifade edilmiş ancak hastane yönetiminin bu olanaksızlıklara rağmen iyi bir mücadele verdiği belirtilmiştir. Mayıs ayındaki raporunda yine Ahmet Fikri Bey idaresindeki çalışmalardan övgü ile bahsedilmekte ve buralardan giden 25. Alayda baş gösteren kolera ile mücadelede hastanenin başarılı olduğu belirtilmektedir. Bölgede Sivas, Tokat ve Ordu'da laboratuvarların mevcut olduğu ve bilimsel bir şekilde çalıştıkları da belirtilmiştir. Ayrıca salgınla mücadelenin hastane şartları içinde başarılı şekilde yürütüldüğü ancak halk ve muhacirler arasında kolera salgınınun fazlaca yayılmış olması nedeniyle tam anlamıyla başarı sağlanamadığı ifade edilmiştir. Aynı tarihli raporda Dr. Rıfat Bey ile kendisinin yaptığı teftişte bu sırada Refahiye Hastanesi Sertabibi bulunan Ahmet Fikri Bey'in çalışmaları ile ilgili olarak *hizmet ve faaliyetleri her veçhile şayanı takdirdir* ifadesine yer verilmiştir.⁵¹ Bu sırada Ahmet Fikri Bey yönetimindeki Refahiye civarında 1500 yataklı hastane için bir baraka inşa edilebilmesi arzusuyla Erzurum Valiliğinden kereste ve diğer gerekli malzemeler istenmiştir.⁵²

Bütün bu başarılı çalışmalarından dolayı 1917 yılında Ahmet Fikri Bey, Bölge Sertabipliği sırasında sağlık işlerini üstün başarı ile yönettiği ve salgın hastalıkları yok ettiğinden dolayı Dördüncü Mecidi Nişanı⁵³ ile ödüllendirilmiştir. Aynı zamanda bölgesinde meydana çıkan kolera, humma

⁵⁰ **Bir Doktorun Harp ve Memleket Anıları**, s. 128.

⁵¹ Sağlam, **a.g.e.**, s. 153; 157; 161.

⁵² **Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi'nde Sağlık Hizmetleri**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2011, s. 48.

⁵³ Bu nişan Osmanlı Devletinde Batı tarzında verilen ilk nişan olarak 1852 yılında Mecidi Nişanı ismiyle ihdas edilmiştir. Düzenlenen nizamnameye göre beş rütbe olarak toplam 10000 adet verilmesi planlanan nişanın dördüncü derecesi 3000 adet nişan olarak belirlenmiştir. Bkz. **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Nişan Maddesi, 33. Cilt, 2007, s. 154.

i racia ve lekeli tifo hastalıklarının yayılmasına karşı isabetli önlemler alması ve tedavileri için geceli gündüzlü çalışması nedeniyle iki sene kıdemle ödüllendirilmiştir. Başarılı çalışmalarının ardından Ahmet Fikri Bey, 3. Ordu Menzil Mıntıkası Baştabipliğinden 1918 yılında geçici olarak Şark Orduları Grubu Başmenzili Müfettişliği Sertabipliğine geçirilmiştir.⁵⁴

Savaşın sona ermesinin ardından Ahmet Fikri Bey, 1918 yılında geçici olarak Beylerbeyi Hastanesine, daha sonra da sırasıyla Kuleli İdadisi Baştabipliğine, Maçka Hastanesi İkinci Tabipliğine, 1920 yılında da Selimiye Hastanesi Şube Amirliğine ve sonra da Gülhane Tatbikat Okulu Müdür Yardımcılığına atanmıştır. İstanbul'da çalışmalarını sürdüren Ahmet Fikri Bey, Milli Mücadele yıllarında Anadolu ekibine katılmıştır. Kendi ifadesine göre bu memuriyete devam ettiği 23 Temmuz 1918'den 26 Mart 1919 tarihine kadar birçok asistan ve stajyer tabibin Anadolu'ya geçmesini sağlamış ve kendisi de beraberinde ki iki tabip ve eczacı ile 28 Mart 1919 tarihinde İnebolu üzerinden Ankara'ya geçmiştir.⁵⁵ Buradayken Sıhhiye Vekâletinin talebi üzerine çeşitli görevler almıştır. Sağlık Bakanlığının değişik şubelerinde ve sağlık müfettişliklerinde hizmet vermeye başlamıştır. Böylece doktorluktan bürokratik hizmet sınıfına geçen Ahmet Fikri Bey, uzun yıllar bu görevine devam etmiştir. 1924 yılında Sağlık Bakanlığı Sosyal Yardım Müdürü olan Ahmet Fikri Bey, kısa süre sonra da Darül Eytamlar Genel Müdürlüğüne atanmıştır. Bu göreve getirilmeden önce adı geçen müdürlükte israf ve yolsuzluklar yaptığı belirtilen tartışmalı kişilerin görevlerinden azledilmiş olması oldukça dikkat çekicidir.⁵⁶ Bürokraside en üst noktaya ise Sağlık Bakanlığı Müsteşarı olarak görev yapmaya başladığı 1924-1929⁵⁷ yıllarında ulaşmıştır. Bu yıllarda Sağlık Bakanı olarak görev yapan Dr. Refik Saydam ile okul hayatından başlayan dostluğu ve temasının hiç kesilmemiş olması da bu kararın sebeplerinden biridir.⁵⁸ Sağlık Bakanlığı müsteşarlığı sırasında da Dr. Refik Saydam yönetimindeki bakanlığın sağlık alanında gösterdiği atılımlarda birinci dereceden katkısı olan Tüzer, bu konumda iken de ödüllendirilmiştir. Lozan Anlaşması'nın 116. maddesine göre İstanbul'da Osmanlı döneminden açıkta kalan sağlık memurlarının mağduriyetlerinin giderilmesi ve haklarının sağlanması konusunda uluslararası bir komisyon kurulması istenmişti. Bu komisyonun kaldırılması süreci ve komisyonun yürüttüğü faaliyetler sırasında Türkiye'yi temsilen bir

⁵⁴ **TBMM Albümü 1920-2010**, 1. Cilt 1920-1950, Ankara, 2010, s. 147.

⁵⁵ **Tercüme-i Hal Varakası**, TBMM Arşivi, No: 692, 1927.

⁵⁶ İzzettin As, **Bir Sosyal Hizmet Kurumu Olarak Darüleytam**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2020, s. 191.

⁵⁷ Bazı kaynaklarda 1927 yılı gösterilirken arşivden elde edilen bir belgede 1929 yılında da Tüzer'in bu görevde bulunduğu anlaşılmaktadır. Bkz. **BCA**, 30.18.1.2.3-23-2, 17.04.1929.

⁵⁸ **TBMM Albümü 1920-2010**, 1. Cilt 1920-1950, Ankara, 2010, s. 147.

çalışma projesi hazırlanması görevini üstelenen Müsteşar Dr. Ahmet Fikri Tüzer yönetimindeki bir ekibe bu çalışmalarından dolayı ödül verilmesi istenmiştir. Tasfiye komisyonunca ayrılan 60 bin liradan ikişer bin lira ödül verilmesi isteği Atatürk tarafından onaylanmıştır.⁵⁹

1925 yılında ise Ahmet Fikri Tüzer ve sağlık ekibinin yeni bir salgınla mücadelesi başlamıştı. Tüzer, yakın dostu olan Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Refik Saydam yönetiminde sıtma ve diğer sağlık konuları ile ilgili ciddi atılımlar yapan ekibin içinde Sağlık Bakanlığı Müsteşarı olarak görev aldı. Bu sıralarda özellikle Ankara ve çevresinde yaşanan sıtma salgını giderek yayılım göstermiş ve kısa süre sonrada konu Meclis gündemine taşınmıştır. Bu sebeple öncelikle Sağlık Bakanlığı tarafından sıtma ile mücadele raporu hazırlanmış ve Başvekâlete sunulmuştur.⁶⁰ Bolu Milletvekili Falih Rıfkı bir önerge ile sıtma için ne gibi tedbirler alındığını hükümete sormuş ve bu konuda çalışmalar hızlanmıştır.⁶¹ Bunun için bakanlık kapsamında sıtma ile mücadelede kanun tasarıları hazırlanmıştır.⁶² Bakanlık özellikle Ankara'da etkili olan salgın için hastalığın tedavisinde kullanılmak üzere kinin dağıtımını yapılacağını ifade etmiştir.⁶³ Yapılması daha evvel planlanan Birinci Milli Türk Tıp Kongresi aynı yıl gerçekleştirilirken kongreye damgasını vuran ana gündem konusu, yaşanan sıtma salgını olmuştur. 1-3 Eylül 1925 tarihinde toplanan Birinci Milli Türk Tıp Kongresi'nde I. Dünya Savaşı yıllarının salgınla mücadeledeki iki önemli hekimi Dr. Abdülkadir Lütfü ve Dr. Ahmet Fikri tarafından da bir çalışma yapılmış ve kongre huzurunda sunulmuştur. *Türkiye'de Sıtmanın Coğrafyası* ismiyle sunulan raporda şimdiye kadar salgınların Türkiye'deki yayılımı ile ilgili bilgilerin Alman literatürüne dayandığı ve bu bilgilerin ne kadar doğru olduğu sorusundan yola çıkılarak Anadolu'da sıtma hastalığının gelişimi ile ilgili bir çalışma yapıldığı ifade edilmiştir. Rapora göre sıtma hastalığı Birinci Dünya Savaşı esnasında Irak, Suriye ve Filistin cephelerinde savaşıyan Orta Anadolu askerlerin memleketlerine geri dönmesiyle yayılmıştır. Birinci Dünya Savaşı boyunca Türk ordusunda sıtmaya yakalananlardan 23.359'u vefat etmiştir. Savaş sırasında hastalıklardan ölenlerin oranı %13.1 iken, sıtmadan ölenlerin oranı ise %5'i bulmuştur.⁶⁴

⁵⁹ BCA, 30.18.1.2.3-23-2, 17.04.1929.

⁶⁰ BCA, 30.10.0.0.177-219-4, 09.10.1924.

⁶¹ BCA, 30.10.0.0.7-39-27, 29.12.1924.

⁶² BCA, 30.10.0.0.11-50-12, 02.11.1924.

⁶³ BCA, 30.10.0.0.177-219-6, 24.05.1925.

⁶⁴ Birinci Milli Tıp Kongresi, 1-3 Eylül 1925, İstanbul, 1926, s. 212-234.

Refik Saydam'ın Sağlık Bakanlığı sırasında müsteşar olarak görev yapan Tüzer'in sağlık alanında yapılan atılımlarda doğrudan bir etkisinin olduğu muhakkaktır. Cumhuriyetin kuruluş yıllarında köklü sağlık çalışmaları yapılmış, salgın hastalıklarla mücadelenin yanı sıra bir çalışma programı belirlenmiştir. Buna göre sağlık teşkilatı kurulması, hekim yetiştirmek, numune hastaneleri, doğum ve çocuk bakımevleri, verem sanatoryumu, Hıfzıssıhha Okulu açmak, ebe ve hemşire yetiştirmek, sağlık teşkilatını köylere kadar götürmek temel amaçlardandı. Saydam'ın uzun yıllar sürdürdüğü bakanlığı süresince program dâhilinde birçok öngörülen çalışma yürürlüğe konmuş ve sağlığın çeşitli alanlarında 51 adet kanun ve 18 adet tüzük çıkarılmıştır.⁶⁵ Tüzer ise bu sağlık ekibi içinde bakanın sağ kolu olarak görev yapmıştır.

2. Ahmet Fikri Tüzer'in CHP Genel Sekreterliği Çalışmaları

Ahmet Fikri Tüzer bürokratik görevlerinin yanında parti içinde de önemli noktalarda görev almış çekirdekten başlayan bir yükselme göstermiştir. Birçok görevi bünyesinde toplayan Tüzer'in partideki konumu ile ilgili ilk veriler 1930'lu yılları göstermektedir. Ancak bu yıllardan evvelde parti hizmetinde bulunduğu muhtemeldir. Buna göre Tüzer, Erzurum Milletvekili olarak 1931 yılında CHP Umumi İdare Heyeti üyeliğinde bulunmuştur.⁶⁶ Tüzer, 1935 yılında da Umumi İdare Heyeti üyesi olarak parti görevine devam etmiştir.⁶⁷ Umumi İdare Heyeti üyeliği görevi sırasında da kendi kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla geç saatlere kadar firkada çalışmakta özellikle kongre çalışmaları ile yakından ilgilenmektedir.⁶⁸ 1935 yılı seçimleri için yapılacak olan müntehib-i sani (ikinci seçmen) seçimlerinde de görev alan Fikri Tüzer, firkada milletvekili adaylarının sicillerini incelemekle meşgul olmuştur.⁶⁹

Ahmet Fikri Tüzer'in en ciddi görevi, parti başkanlığından sonra en önemli kademeyi teşkil eden genel sekreterlik olmuştur. Aslında 1938 yılında yakın dostu Refik Saydam'ın Dâhiliye Vekâletine ve Müsteşarı olan

⁶⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. **Dr. Refik Saydam 1881-1942: Ölümünün 40. Yılı Anısına**, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, Ankara, 1982, s. 40-49.

⁶⁶ **C.H.F. Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s. 5; *Cumhuriyet*, Yıl: 19, Sayı: 6467, 17.08.1942, s. 3.

⁶⁷ **C.H.P. Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası**, 9-16 Mayıs 1935, Ulus Basımevi, Ankara, 1935, s. 6; **Akşam**, Sene: 17, Sayı: 5853, 03.02.1935, s. 2; **Ulus**, 26.01.1939, s. 1.

⁶⁸ **Ahmet Fikri Tüzer Arşivi**, Atatürk Kitaplığı, No: 13199, 29.04.1938; **Ahmet Fikri Tüzer Arşivi**, Atatürk Kitaplığı, No: 3204, 02.05.1938.

⁶⁹ **Ahmet Fikri Tüzer Arşivi**, Atatürk Kitaplığı, No: 13219, 26.01.1935.

Vehbi Bey'in de Dâhiliye Vekâleti Müsteşarlığına getirildiğini öğrenen⁷⁰ Ahmet Fikri Bey için parti içinde yükseliş yolu da böylece açılmış olacaktır. Nitekim Atatürk'ün ölümünün ardından hali hazırda İçişleri Bakanı olarak görev yapan Refik Saydam yeni kabineyi kurmakla görevli olarak Başbakanlığa getirilmişti.⁷¹ Bu değişikliğin sebebi İnönü'nün Atatürk Döneminde kendisine muhalefet eden kişileri yeni dönemde hükümetten uzak tutma girişiminin bir sonucuuydu. Bayar hükümeti de bu kapsamda yolsuzluklar ve davalarla yıpratılarak görevden el çektilmiş ve istifa etmek durumunda kalmıştır. İnönü, güvendiği kişilerle yola devam ederken Refik Saydam'ı Başbakanlığa getirince Saydam'ın yakın dostlarından olan ve uzun yıllardır parti idare heyetinde yer alan Ahmet Fikri Tüzer'de CHP Genel Sekreterliğine getirilmiştir. Normalde Dâhiliye Vekili Parti Genel Sekreterliğine getirilmek durumundaydı ancak Dâhiliye Vekâleti Faik Öztrak yönetimine verilmiştir.⁷² Aslında bu atama daha sonra alınacak görev ayrımı kararının öncü haberi konumundadır. Tüzer'in bu göreve getirilmesinde şüphesiz yakın dostu ve okul arkadaşı Saydam'ın büyük bir etkisi olmuştur. Tüzer ve Saydam arasındaki yakın dostluk, Saydam ile ilgili her atama veya değişiklikte Tüzer'in de konumunda bir değişiklik yaratmaktaydı. Böylece Genel Sekreter olan Ahmet Fikri Tüzer, bu görevi süresince parti teşkilatlarının düzene sokulması, seçim çalışmaları gibi birçok konuda yoğun bir çalışma içinde bulunmuştur.

1939 CHP Kurultayında genel sekreter olarak hazır bulunan Ahmet Fikri Tüzer, Atatürk için Etnoğrafya Müzesinde yapılacak olan tazim heyetinde de bulunmuş öte yandan kurultay sırasında parti program ve nizamnamesi ile ilgili tashih ve düzenlemeler ile ilgili bilgi vermiştir.⁷³ Şüphesiz bu kurultayın aldığı en önemli karar 1936 yılında uygulamaya konan ve parti tarihinde önemli bir döneme işaret eden parti-devlet bütünleşmesi uygulamasından vazgeçilmesi olmuştur. Bu karar da daha alınmadan evvel basına yansımış ve parti il başkanlıkları ile valiliklerin beraber yürütülmesi uygulamasına son verileceği iddiası Parti Genel Sekreteri Ahmet Fikri Tüzer'e sorulmuştur. Tüzer, henüz böyle bir karar bulunmadığını ancak konunun gündemde olduğunu belirtmiştir.⁷⁴ Bu yeni karara uygun olarak parti ve hükümet idare şekli değiştirilmiştir. Normalde İçişleri Bakanı aynı zamanda CHP Genel Sekreterliği görevini de üzerine almak durumundaydı. Ancak alınan kararın ardından görev ayrımı yapılmış

⁷⁰ Ahmet Fikri Tüzer Arşivi, Atatürk Kitaplığı, No: 013224, 12.11.1938.

⁷¹ Dr. Refik Saydam 1881-1942: Ölümünün 40. Yılı Anısına, s. 13.

⁷² Cumhuriyet, Yıl: 16, Sayı: 5411, 06.06.1939, s. 1; Ulus, 06.06.1939, s. 1; Çetin Yetkin, Türkiye'de Tek Parti Yönetimi (1930-1945), Altın Kitaplar Yayınevi, 1983, s. 178.

⁷³ Akşam, Sene: 21, Sayı: 7400, 30.05.1939, s. 11.

⁷⁴ Akşam, Sene: 21, Sayı: 7925, 08.02.1939, s. 1; 10.

ve CHP Genel Sekreterliği görevi Ahmet Fikri Tüzer'e verilmiştir. Yeni Genel Sekreterin ilk işi de parti devlet birlikteliğinin sona erdirilmesi ile ilgili bir genelge yayımlanması olmuştur. Genel Sekreter A. Fikri Tüzer imzasıyla parti teşkilatlarına gönderilen genelgede alınan kararın ardından yapılması gerekenler açıklanmıştır.⁷⁵

Ahmet Fikri Tüzer yeniden genel sekreterliğe atanmasının ardından parti teşkilatlarına da bir telgraf çekerek göreve getirildiğini ilan etmiştir:

“Büyük Milli Şefimiz ve Değişmez Genel Başkanımız İnönü'nün yüksek teveccühleri olarak parti genel sekreterliğine yeniden seçilmiş bulunuyorum.

Esas maksadı aziz milletimizin siyasi bünyesini hayatiyete ve mübarek vatanımızı refah ve mamuriyete erdirmekten ibaret olan partimizin ehemmiyet ve mesuliyeti gün geçtikçe artan faaliyetlerinde muvaffak olabilmesi bütün teşkilat kademelerindeki arkadaşlarımızın çalışmalarına bağlıdır. Yüce partimize ve aziz şefimize deruhte ettiğim bu mesuliyetli vazifede arkadaşlarımın şimdiye kadar gösterdikleri gayret ve faaliyetin ve esirgemedikleri yüksek ve kıymetli muzaheretin devamını diler bütün arkadaşlara sevgiler sunarım.”⁷⁶

Atamasının ilk dönemine denk gelen 1939 genel seçimlerinde de genel sekreter olarak görevinde bulunan Tüzer, özellikle bu seçimlerde gündeme gelen demokratik bazı adımlarda pay sahibi olmuştu. Seçimlerde parti milletvekili adaylıklarında müstakil mebuslar için bir kontenjan ayrılması kararı alınmıştı. Daha karar alınmadan haberler basına sızmış, partinin genel kanaati olarak müstakil adaylar için 20 mebusluğun boş bırakılacağı ve aday gösterilmeyeceği iddiası Genel Sekreter sıfatıyla Tüzer'e sorulmuştur. Tüzer, henüz partice alınmış bir karar olmadığını ifade etmiştir.⁷⁷ Ancak kısa süre sonra bu konuda da iddiaların doğru çıktığı anlaşılmıştır. Buna göre 1939 seçimleri için milletvekili belirlenmesi yönteminde bir değişikliğe gidilmiş ve ilk defa CHP yönetimi 28 ilde ikinci seçmenlerin görüşlerini dikkate alma kararı almıştı. Adaylar, daha evvel tamamen CHP yönetimi tarafından belirlenirken bu seçimlerde Tüzer'in de içinde bulunduğu CHP idaresi yeni bir karar almıştı. Alınan yeni karar gereğince belirlenen 28 ildeki ikinci seçmenlerin Ankara'da toplanacağı bilgisi verilmiştir.⁷⁸ Ankara Halkevi

⁷⁵ **Ulus**, 06.07.1939. s. 1; **Cumhuriyet**, Yıl: 16, Sayı: 5441, 06.07.1939, s. 1; **Vakit**, 06.07.1939, s. 1.

⁷⁶ **Cumhuriyet**, Yıl: 16, Sayı: 5411, 06.06.1939, s. 9; **Akşam**, Yıl: 21, Sayı: 7407, 06.06.1939, s. 1; 10; **Son Posta**, Sene: 9, Sayı: 3179, 06.06.1939, s. 11.

⁷⁷ **Akşam**, Sene: 21, Sayı: 7925, 08.02.1939, s. 1; 10.

⁷⁸ **Cumhuriyet**, 22.03.1939.

binasında yapılan toplantıda Parti Genel Sekreteri Ahmet Fikri Tüzer imzalı bir yazı okunmuş ve yazıda toplantının yapılaş amacı açıklanarak milletvekili adaylarının belirlenmesinde yerel kamuoyunun da dikkate alınmasının kararlaştırıldığı ifade edilmiş ve burada bulunan ikinci seçmenlerden tercihlerinde hissi davranmamaları ve bölgecilik yapmamaları konusunda dikkatli olmaları istenmiştir.⁷⁹ İkinci seçmenlerin meyillerine göre yapılan seçim yoklamasına büyük oranda riayet edilmiş ve sonrasında Tüzer tarafından parti teşkilatlarına uygulamanın genel dönütleri ve yarattığı sonuçlarının nasıl olduğu konusunda beş sorudan oluşan bir yazı gönderilmiştir. Bu sorularda Genel Başkanlık Kurulunun bu talimatının seçmenler üzerinde nasıl etki yaptığı, istişare için sunulan aday listesinin nasıl bir tepki uyandırdığı sorulmuştur. Ayrıca aynı yazıda aday listesi sunulduktan sonra ikinci seçmenler arasında bir ortak kanı ya da kanaate varılıp varılmadığı, varıldıysa sonuca ulaşıp ulaşılmadığı ve yerli adayları seçme konusunda bir meyil olup olmadığı bilgisi istenmiştir. Sorular seçimleri izlemekle görevli milletvekillerinin genel kanılarını almak üzere hazırlanmıştır.⁸⁰

CHP'nin 1939 Kurultayından çıkan diğer önemli karar ise Müstakil Grup uygulaması sistemine geçişle ilgiliydi. CHP'nin daha evvelde yer yer devreye soktuğu müstakil mebus uygulaması 1939 kurultayında alınan yeni karar ile müstakil grup olarak genişletilmiştir. Bu uygulamada partili milletvekilleri arasından kurultayca seçilen ama CHP Meclis Grubu dışında faaliyet göstermesi istenen bu grup aracılığıyla kontrollü bir muhalefet etkisi yaratılması hedeflenmiştir.⁸¹ Nitekim İnönü Kurultayın açılış konuşmasında Müstakil Grubun kurulması ile ilgili şunları söylemiştir:

“Büyük Kurultaya sunduğumuz tüzük tasarısında Büyük Millet Meclisinde Cumhuriyet Halk Partisinin bir de Müstakil Grubunu düşündük. Büyük Kurultaydan görev alan ve parti genel başkanının farksız başkanlığında çalışacak olan inzibat ve intizam içinde bilinçli ve çalışkan bir bağımsız grubun yürütme yerinde olan milletvekilleri çoğunluğuna ve hükümetine esaslı bir yardım sağlarken büyük milletimize de kendi işleri için yeni bir teminat hazırlayacağını umuyoruz.”⁸²

⁷⁹ **Son Posta**, Sene: 8, Sayı: 3103, 23.03.1939, s. 11; **Ulus**, 23 Mart 1939, s. 1.

⁸⁰ **BCA**, 490.1.0.0.4-20-6, 04.04.1939, s. 1.

⁸¹ Esat Öz, **Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992, s. 175.

⁸² **CHP. 5. Büyük Kurultay Zabıtları**, 29 Mayıs-3 Haziran 1939, Ulus Basımevi, Ankara, 1939, s. 20.

1939 Nizamnamesinin 125. ve 130. maddeleri Müstakil Grup'un partili milletvekillerinden Kurultay tarafından seçilecek 21 kişi ile oluşturulacağını göstermektedir. Bu gruba, Genel Başkan bir vekil atayacak ancak Müstakil Grup üyeleri CHP Grup toplantılarına katılabilmelerine karşın söz alamayacak ve oy veremeyeceklerdi. Sadece TBMM toplantılarında görüşlerini ifade edip, oy kullanabileceklerdi. Ayrıca hükümetlerde de görev alamayacaklardı. Nizamnamenin 128. Maddesine göre Müstakil Grup'un görevleri de belirlenmişti.⁸³

Kararın alınmasında önemli bir etken olan Parti Genel Sekreteri Ahmet Fikri Tüzer ise bu grubun kuruluş amaçlarını şöyle açıklamaktadır:

“...Çeyrek asırlık siyasi tarihimizin pek dalgalı geçen safahatı göz önüne getirilirse tek fırkalı kalmanın, aziz ve mübarek vatanımızın yüksek menfaatlerine en uygun bir siyaset olduğu teslim edilir; fakat buna mukabil tek bir siyasi teşekküle mensup azadan vücut bulan bir Meclis'te kendi kendini tenkit ve murakabe imkânlarının da teminine zaruret bulunduğu red ve inkâr edilemez bir hakikattir. Yüksek tasvip ve müzaheretinize mazhar olduğu takdirde (Parti Müstakil Grubunun) bu pek mühim ve hayati vazifeyi tamamıyla başarabilecek dinç bir kuvvet ve zinde bir uzviyet olacağına kani bulunuyorum...”⁸⁴

Ahmet Fikri Tüzer, bu sözleri ile grubun kurulmasının tek partili dönemin muhalefet gereğinin yerine getirilmesi açısından önemli olduğunu vurgulamıştır. Böylece kurultayca seçilen Müstakil Grup üyeleri o gün 21 milletvekili ile aralarında bir toplantı yapmıştır. Grup, ilk resmi toplantısını ise 07.06.1939 tarihinde yapmıştır. Grup reisliğine İnönü tarafından İstanbul milletvekili Ali Rana Tarhan atanmıştır. Tüzer'in de hazır bulunduğu toplantı parti grup salonu içinde değil meclis içinde farklı bir alanda yapılmıştır.⁸⁵

Ahmet Fikri Tüzer daha evvel ifade edilen titiz ve düzenli iş anlayışını genel sekreterliği boyunca parti ve büro işlerinin işleyiş ve düzenine de yansıtmıştır. Hatta parti içi iş akışında bazı yeni uygulamalarda getirmiştir. Tüzer, ilk etapta parti genel sekreterinin çalışma düzeni hakkında bir program ayarlaması yapmıştır. Yeniden belirlenen çalışma düzenine göre genel sekreter, parti merkezinde saat 09.30-12.30 arasında mektupların, tamimlerin ve ihtisas bürolarınca hazırlanan yazıların imzalanması işiyle uğraşacak; saat 15.30-19.30 arasında ise gelen evrakların ihtisas bürolarına

⁸³ CHP 5. Büyük Kurultay Zabıtları, s. 76.

⁸⁴ CHP 5. Büyük Kurultay Zabıtları, s. 31.

⁸⁵ Cumhuriyet, Yıl: 16, Sayı: 5411, 06.06.1939, s. 9; Akşam, Yıl: 21, Sayı: 7407, 06.06.1939, s. 10.

havalesi ve ihtisas bürolarına havale edilen bu evraklarla ilgili karar alınması işiyle ilgilenecektir.⁸⁶ Bunun yanı sıra parti merkezindeki diğer aksaklıkları da fark eden Tüzer, bilhassa teşkilatlardan gelen yazılara cevap verilmesi konusundaki sorunları da düzeltmek istemiştir. Tüzer, teşkilatlardan gelen istek ve şikâyetleri içeren yazıların yönlendirildiği büroların bu evraklara yerinde ve zamanında cevap vermediğini ve bu sebeple önemli ve acelesi olan birçok işin zamanında yapılamadığını gözlemlemiştir. Parti teşkilatlarından gelen şikâyetler üzerine genel sekreterlik tarafından bürolara bir yazı gönderilerek büro şeflerinden kâtipleri aracılığıyla gelen yazı ve evraklarla ilgili takip cetveli tutmaları ve cevapsız bırakılan yazılara süratle yanıt vermeleri istenmiştir.⁸⁷ Tüzer'in, parti idare ve işlerine bir çeki düzen vermek için yaptığı çalışmalardan bir diğeri de teşkilatların teftiş edilmesi sırasında ortaya çıkan bazı aksaklıklar üzerinedir. Parti merkezine gelen teftiş raporlarının şeklen farklılık göstermesi üzerine müfettişlere bir yazı gönderilerek detaylı bir açıklama yapılmıştır. Buna göre müfettişlerden zaman ve emek kaybedilmemesi için kendilerine gönderilen teftiş planındaki sıra ve düzene uymaları, yazıların sıra ve numaralı olarak anlaşılır yazılması ve plandaki sorulara uygun yanıtlar verilmesi istenmiştir.⁸⁸

Partinin istatistikî verilerinin düzenlenmesi ve kayıt altına alınması da genel sekreter Tüzer'in görevinde bulunduğu sürece sağladığı hizmetlerden biri olmuştur. Buna göre özellikle parti teşkilat ve üye sayıları, örgütlerin bulunduğu yerlerin mahalli nüfusları, idare heyetlerinde yer alan reis ve üyelerin ad ve görevleri, bölgelerinde çıkan gazete ve dergi isimlerinin gönderilmesi bir tamim ile istenmiştir. Bütün bunlar partinin 1940 yılına ait bir istatistikî veri düzenlemesinin yapılabilmesi nedeniyle istenmiştir.⁸⁹ Ayrıca gönderilen başka bir tamimle de parti teşkilatının bulunduğu kaza ve nahiyelerle bu nahiyelerde yer alan ocakların sayısı hakkında da bilgi istenmiştir.⁹⁰ Anlaşılan o ki Tüzer partide düzenli ve titiz bir çalışma ortamı yaratmayı hedeflemektedir. Keza partinin merkez ve taşra örgütlerinin her türlü kayıt ve verilerinin derli toplu tutulmasını arzu etmiştir. Bu minvalde parti örgütlerinin de merkezdeki gelişmelerden haberdar olmaları istenmiş ve bunun için teşkilatlardan yapılması istenen faaliyetlerin yer aldığı tamimlerin derli toplu bir şekilde basılmış nüshalarının partinin her kademesinde bulunmasını önemli görmüştür. Tüzer, bir tamimle bu nüshaların sadece bürolarda bulundurulmasını ve dikkatle incelenerek uygulanmasını

⁸⁶ BCA, 490.1.0.0.11-60-8, 14.02.1940, s. 12.

⁸⁷ BCA, 490.1.0.0.11-60-8, 14.02.1940, s. 19.

⁸⁸ BCA, 490.1.0.01-60-7, 25.01.1940, s. 1; BCA, 490.1.0.0.5-22-19, 08.06.1940, s. 1.

⁸⁹ BCA, 490.1.0.0.5-23-12, 25.11.1940, s. 1.

⁹⁰ BCA, 490.1.0.0.5-22-17, 31.05.1940, s. 1.

istemiştir.⁹¹ Yine bu kapsamda teşkilatlardan daha evvel il ve ilçelere gönderilmiş olan CHP Beşinci Büyük Kurultayı zabıtlarının bu defa da köy, mahalle ve ocak örgütlerine gönderilmesi istenmiştir.⁹²

Ahmet Fikri Tüzer'in genel sekreterliği süresince getirilen yeni uygulamalardan bir diğeri de birçok konuda olduğu gibi parti üye sayılarının ve üyelere toplanan yardım paralarının miktarını gösteren bir tablo hazırlanmasıdır. Parti teşkilatlarını bu konuda da düzene sokmayı hedefleyen bir çalışma yapılmıştır. Buna göre teşkilatlardan gelen sayısal bilgilerin derli toplu bir tablo eşliğinde ve alt ayda bir merkeze sunulan çalışma raporları ile gönderilmesi istenmiştir. Bu sebeple bu yıldan sonraki parti istatistikî verileri önceki yıllara göre çok daha net bilgiler sunmaktadır. Ayrıca teşkilatlardan partililerden yardım parası toplayamadıkları yönünde şikâyetler gelmeye başlayınca bu şikâyet mektupları üzerine Genel Sekreter Ahmet Fikri Tüzer tarafından tamim gönderilmiştir. Tamimde yardım parasının toplanmasının önemi şu cümlelerle ifade edilmiştir: *“Bir yurttaşın şerefini ve siyasi mukadderatını samimi olarak bağladığı partisinin yaşaması için kendi takatini aşmayacak bir had dâhilinde kendi dileği ile taahhüt ettiği para yardımını yine kendisinin tayin ve tespit ettiği zamanlarda ödemesi yine nizamnamemizin 17. Maddesi mucibince evvela partisinin yurda hizmet yolunda muvaffak olmasını temin edici bir borcu; sonra da partisine vicdani bağlılığının bir delili”*dir.⁹³ Böylelikle yardım parası verme ve toplama konusu ülke ve parti için bir ödev ve sorumluluk olarak nitelendirilmiştir. 1940 yılında yapılacak olan parti kongreleri çalışmalarına genel sekreter olarak ayrı bir önem veren Tüzer, teşkilatlara da bu kapsamda gereken özeni göstermeleri için tamim göndermiştir. Tamime göre kongrelere azami ölçüde katılımın sağlanması ve partililerin kongre süresince rahatlıkla söz almaları, şikâyeti, istek ve dileklerini dile getirmeleri istenmiştir. Öte yandan teşkilat idare heyetlerinin seçiminde her türlü *hissel ve mahalli düşüncelerden* arı olarak seçim yapılması ve özellikle gençler ile liyakat sahibi kişilerin parti reislikleri ve üyeliklerine getirilmesi gerektiği ifade edilmiştir.⁹⁴

Ahmet Fikri Tüzer'in karakter yapısına uygun olarak yürütülen çalışmalarla parti işleri düzene sokulurken bir yandan da parti teşkilatları Türkiye ve dünyanın içinde bulunduğu yeni savaş düzenine hazır hale getiriliyordu. Teşkilatlar gelişmeler hakkında doğrudan parti merkezinin verdiği bilgiler ışığında bilgilendiriliyor halk, verilen konferanslarla

⁹¹ BCA, 490.1.0.0.5-24-13, 15.04.1942, s. 1.

⁹² BCA, 490.1.0.0.5-22-13, 25.03.1940, s. 1.

⁹³ BCA, 490.1.0.0.5-24-3, 30.01.1941, s. 1; 8.

⁹⁴ BCA, 490.1.0.0.5-23-4, 29.08.1940, s. 1-3.

aydınlatılıyordu. Tüzer, 1940 yılında “dünya ahvalinin kesbettiği ehemmiyet ve nezaket dolayısıyla halkımızın uyanıklığını, milli inan ve birliğini kuvvetli bulundurma yolunda da devamlı ve dikkatli bir mesaide bulunmaları” için parti ve halkevi teşkilatlarına birkaç tamim gönderdiğini belirtmektedir.⁹⁵ Bu tamimlerde Milli Şef önderliğinde II. Dünya Savaşına karşı doğru ve yerinde bir politika uygulandığı vurgusu yapılırken teşkilatlara da bazı görevler verilmektedir. Teşkilatlardan konferanslar yoluyla halkın savaş hakkında aydınlatılması ve hükümetin istediği bilgiler ışığında bilgilendirilmesi istenmiştir. Bu isteğe göre hükümet dışında hiçbir kişi ya da kurumun söylemleri dikkate alınmamalıdır. Tamimde halka *Paraşüt ve Parşütçülük* gibi konularla ilgili konferanslar verilmesi istenirken, gönderilen bu tamimin teşkilatın her kademesinde anlatılması istenmiştir. İşin hassasiyetine dikkat çekilen tamimde özellikle köylülerin parti merkezi, halkevleri, halkodalarında toplanması, hatta köylere kadar gidilerek köy meydanlarında bu konularda bilgi verilmesi istenmiştir. Ayrıca diğer bir tamimde hükümetin dış politikasının yanlış ve Türkiye'nin askeri gücünün dünya ülkeleri karşısında zayıf olduğu gibi yanlış bir algı yaratımı yapılması üzerinedir. Tüzer'e göre köylerde kahvelerde iki kişinin üzerinde toplanılan her yerde bu şekilde yapılan konuşmalara inanmamak, bu konuşmaları engellemek ve hatta kendini aşan bir durum oluşursa parti ve hükümet yetkililerine haber vermek beklenen görevler arasındadır. Ayrıca Tüzer tamimde tarihsel örneklerle Çanakkale Zaferinden bahsetmiş ve güçsüzlük ve zayıflığın Türk milletinin tarihinde görülmediğini vurgulamıştır.⁹⁶ Diğer bir tamimde ise halka yapılacak konuşma ve konferansların içeriklerine dair bilgiler verilerek üzerinde durulacak noktalar şu şekilde açıklanmıştır:

“1.Politikamız açıktır, düşünülerek tespit edilmiştir. Büyük Millet meclisinin tasvip ve takdirine iktiran (ulaşma) etmiştir. Menafimize (yararımıza) en uygun siyasetin bu olduğuna inanıyoruz.

2.Müteceviz değiliz fakat tecavüze tahammül etmeyiz. Buna milletçe hazırız. Bu büyük badirede tarihin bize terettüp ettireceği (düşen) vazifeyi azim ve imanla yapacağız.

3.Bu büyük badirenin tecelliyatı (görünen) güç ve namüsaite zuhur etse (olumsuz olsa da) bizi asla şaşdırtmayacaktır.

4.Memleket içinde yapılacak sabotajlara karşı hükümet tedbirlerini almıştır. Bu hususta millet hükümete yardım etmelidir.

⁹⁵ BCA, 30.10.0.0.79-524-9, 12.06.1940, s. 1.

⁹⁶ BCA, 30.10.0.0.79-524-9, 12.06.1940, s. 7-8.

5.Radyolar mensup oldukları hükümetin fikirlerini yayarlar. Bize lazım ve doğru olanlar bizim hükümetimiz tarafından bizim vasıtalarımızla bize bildirilenlerdir.

6.Memleket içinde yerli ve yabancılar tarafından neşredilen namüsaid ve üzgünlük verecek haberlere inanmamak lazımdır. Bunlar ya haindirler maksatlar takip ederler veya gafil ve zayıf insanlardır. Bunlarla mücadele vazifedir.

7.Hadiseler ve vakıalarda Türkiye'yi endişeye düşürecek bir mahiyet ve kıymet yoktur."⁹⁷

Bu konferansların verilmesinde birinci derecede rol oynayan kurumlar parti teşkilatlarına bağlı olarak görev yapan Halkevleri idi. Ahmet Fikri Tüzer genel sekreterliği süresince halkevlerinin faaliyet ve çalışmalarına ayrı bir önem vermiştir. Genel sekreter olarak Tüzer partinin kültür yuvaları olarak faaliyet gösteren halkevleri ve çalışmaları ile titizlikle ilgilenmiştir. Bu kapsamda yine savaş şartlarının etkisine açık olarak halkevlerinin çıkardıkları dergilerin yayınları konusunda da özellikle ilgilenmiştir. Dergilerin yayın aralığından, içeriklerinde yer alması istenen konulara kadar geniş bir yelpazede halkevleri tarafından yapılacak neşriyatlarla ilgili kıstaslar getirilmiştir. Gönderilen tamimle parti teşkilatlarından ulus devletin ilkelerine uygun olarak halkı bilgilendirici içerikte yayın yapmaları istenmiştir. Tüzer, tamimde bu dergilerin aylık yayınlanmasının tercih edildiği, yazı ve idare işleri ile halkevlerinin dil ve edebiyat kollarının ilgilenmesi ya da bir muhabir tayin edilerek bu yayınlarda onlardan faydalanılması istenmiştir. Dergilerin basım kalitesine dikkat edilmesi, yazıların bozuk ve silik olmaması gerektiği belirtilen yazıda içerikte yer alması gerekenler ise çok geniş bir şekilde açıklanmıştır. Buna göre dergilerin özellikle *vatan-millet sevgisini, inkılâpçılık heyecanını, tarihin şanlı anılarını, köy ve şehir sevgisini, dildeki değişimler* gibi çeşitli konularda yayınlar yapmaları istenmiştir.⁹⁸

Ahmet Fikri Tüzer'in parti genel sekreterliği yıllarına denk gelen olaylardan biri de Halkevlerinin kuruluşunun onuncu yıl dönümü kutlamalarıdır. Tüzer başkanlığında bu özel yıldönümüne uygun olarak yapılacak kutlamalar çerçevesinde özel çalışmalar yapılması planlanmıştır. Bunlardan biri de Halkevlerinin kuruluşunun onuncu yıl dönümüne özgü olarak *Sanat Mükâfatı* ismiyle çeşitli dallarda ödüllü yarışmalar düzenlenmesidir. Bu kapsamda yarışmalardan ilki 1942 yılında edebiyat alanında düzenlenmiş ve yeni harflerin kabul edildiği 1928 yılından bu yana

⁹⁷ BCA, 30.10.0.0.79-524-9, 12.06.1940, s. 10.

⁹⁸ BCA, 490.1.0.0.4-21-5, 06.07.1939, s. 1-9.

yayınlanmış roman ve hikâyeler arasında jüri bir yarışma yapılmıştır. Bunun için parti genel merkezinde içlerinde Halit Ziya Uşaklıgil, Ahmet Muhip Dranas ve Behçet Kemal Çağlar'ında bulunduğu 23 kişilik bir jüri oluşturulmuştur. Jüri toplantısında konuşma yapan Genel Sekreter Tüzer, bu etkinliği şöyle değerlendirmiştir:

“Cumhuriyet Halk Partisi sanat ve kültür hayatımızda teşvik edici olmayı daima prensip itihaz etmiş, her vesile ve fırsattan istifade ile bu vasfını belirtmiştir. Halkevlerinin onuncu yıldönümü yeni bir teşvik için en müthiş fırsat bilerek bir sanat mükâfatı ihdas etmiştir. İlk mükâfat Harf inkılâbımızdan bugüne kadar neşrolunmuş romanlar ve hikâyeler külliyyatı arasından sizlerin seçeceğiniz esere verilecektir. Bu mükâfat 2500 liradır.”⁹⁹

Ayrıca kazanan aday ve ödülün 22 Şubat 1942 günü Halkevleri onuncu yılı şerefine verilecek nutuk sırasında açıklanacağı belirtilmiştir. Edebiyat alanında yapılan yarışmada ödülü kazanan Halide Edib Adıvar'ın *Sinekli Bakkal* isimli eseri olmuştur. Yıldönümü şerefine Tüzer tarafından radyoda bir konuşma yapılmıştır. Oldukça uzun olan konuşma halkevlerinde yapılan faaliyetler üzerinedir. Konuşmanın bir kısmı şu şekildedir:

“Sayın Arkadaşlarım,

Yurt ve halk yanı başımızda bir hazinedir. Anahtarını halkevinde buluyoruz. Biz halkevleriyle sade halka doğru gitmeyi değil her zaman halk içinde olmayı, her işimizi halkla beraber ve halk için yapmayı şiar edinmiş bulunuyoruz.

Arkadaşlar,

Resmi ve hususi her teşekkülde iş almış olan ve bilhassa devlet hizmetinde bulunan her münevverin halkevleri ve odaları tarafından rica edilen ve mecburi işlerine engel olmayan her hizmeti yapması yalnız bir mahiyet meselesi değil yalnız güzel bir jest değil bir münevverlik bir milletseverlik ve bir insanlık borcudur. Her yeniliği ve iyiliği halkın içine sindireceğiz. Onda güzel, iyi, insani ve milli ne değer varsa belirtecek ve yeniden benimseyeceğiz. Yeniden halk olunur gibi birbirimizi yoğuracak, besleyecek ve olgunlaştıracacağız.”¹⁰⁰

Ahmet Fikri Tüzer'in genel sekreterliği zamanında halkevlerinin açılışının onuncu yılı kutlamaları kapsamında yapılan çalışmalardan bir diğeri de Londra'da da bu evlerden açılması olayıdır. Basında oldukça geniş

⁹⁹ **Cumhuriyet**, Yıl: 18, Sayı: 6290, 21.02.1942, s. 3; **Son Posta**, Sene: 12, Sayı: 4146, 21.02.1942, s. 1; 6.

¹⁰⁰ **Cumhuriyet**, Yıl: 18, Sayı: 6292, 22.02.1942, s. 1; 3.

yankı bulan bu Halkevi, Londra'nın en önemli semtlerinden birinde Türk Büyükelçiliğine yakın bir noktada kurulmuştur. Halkevinin faaliyete geçirilişi bizzat İngiliz General Deeds'in Türkiye'ye yaptığı bir ziyaret sırasında kendisinin teklif etmesi ile gerçekleşmiştir. Halkevinin açılışı ise bizzat Dr. Tevfik Rüştü Aras, İngiliz Dışişleri Bakanı Eden ve İngiliz General Deeds tarafından yapılmıştır. Türkiye ziyaretinde halkevlerini de gezen Deeds, ülkedeki kültürel değişim ve gelişmelerden İngilizler'in yeterince haberdar olmadığını belirterek benzeri bir kurumun Londra'da açılmasını teklif etmiştir.¹⁰¹ Açılış, konuşmaların ardından yaklaşık 400 davetli huzurunda gerçekleştirilmiştir. Aynı yıl Londra Halkevinin yanı sıra yurtiçinde 3 Halkevi ve 22 Halk Odası daha açılmıştır.¹⁰² Tüzer tarafından onuncu yıldönümü şerefine halkevinde müzik ve gösteri kolları tarafından konser ve temsiller verilmiş ayrıca farklı Anadolu şehirlerinden Ankara'ya gelen on halkevi temsilcisi şerefine bir de çay ziyafeti verilmiştir. Aynı zamanda yapımı yeni biten Trabzon Yomra, Çankırı ve Kayseri Halkevlerinin açılışı da bu yıl gerçekleştirilmiştir.¹⁰³

Onuncu yıl çalışmaları kapsamında öne çıkarılan faaliyetlerden biri de bilhassa taşradaki halkevlerinin sanat çalışmalarının sergilenmesi şansını sağlayan resim ve fotoğraf sergilerinin düzenli olarak yapılmasıydı. Her yıl Mayıs ayında yapılması planlanan amatör resim ve fotoğraf sergilerinin ilki, Parti Genel Sekreteri Ahmet Fikri Tüzer önderliğinde 23 Mayıs 1940 yılında gerçekleştirilmiştir. Sergiye Başbakanda dâhil olmak üzere milletvekilleri ve sanatçılar da katılmıştır. Tüzer, sergide yaptığı konuşmada ülkenin en ücre köşelerine kadar yayılmış olan halkevlerinde Türk gençlerinin yeteneklerini gösteren eserlere yer verildiğini ve amatör de olsa bu eserlerin halkın ruhunu yansıtmasında önemli olduğunu vurgulamıştır.¹⁰⁴

Öte yandan Tüzer, genel sekreterliği süresince partinin diğer işleriyle de ilgilenmiştir. Örneğin İstanbul'da açılacak bir öğrenci yurdu için Maarif Vekili Hasan Ali Yücel ile istişarede bulunmuş, bu kapsamda bir milyon lira harcanarak yapılması planlanan bin kişilik yurdun daha hızlı şekilde faaliyete geçirilmesi için birlikte İstanbul'a giderek yerinde incelemeler yapmıştır.¹⁰⁵ Tüzer bu saha tespiti sırasında verdiği bir röportajda uzun yıllardır düşünülen projenin Milli Şefin onayı ile hayata geçirilmesiyle en az 750 öğrencinin barınma ihtiyacını karşılayacağını belirtmiştir. Ayrıca

¹⁰¹ Hakan Yaşar, "Yurtdışında Bir Kültür Kurumu: Londra Halkevi", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 45, Bahar 2010, s. 182.

¹⁰² **Bugün**, Yıl: 2, Sayı: 451, 20.02.1942, s. 1.

¹⁰³ **Vatan**, Yıl: 2, Sayı: 495, 23.02.1942, s. 1; 3.

¹⁰⁴ **Ulus**, 23.05.1940, s. 1; 4.

¹⁰⁵ **Vatan**, Yıl: 2, Sayı: 444, 19.11.1941, s. 1; **Son Posta**, Sene: 12, Sayı: 4146, 12.05.1942, s. 2.

öğrenci yurdunun Şehzadebaşı-Direklerarası mevkiinde üniversiteye yakın bir noktada yapılacağına dikkat çeken Tüzer, aynı zamanda yurdun 1943 eğitim yılına yetiştirilmesinin planlandığını ifade etmiştir.¹⁰⁶ Bu konuya köşesinde yer veren Yunus Nadi'de Genel Sekreter Ahmet Fikri Tüzer'in partinin ilkeleri ile uyumlu olan bu çalışmalarını ile oldukça fazla çaba gösterdiğini belirtmiştir.¹⁰⁷ Tüzer, Genel Sekreter sıfatıyla birçok toplantıya da katılmıştır. Türk Hava Kurumu Kurultayında ve ardından Başbakan Saydam'ın verdiği çay ziyafetinde CHP Genel Sekreteri olarak yer almıştır.¹⁰⁸ Yine aynı sıfatla İstanbul'a yaptığı ziyarette İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı Lütfi Kırdar ile yeniden inşa edilmesi düşünülen İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi bina sahasında incelemelerde bulunmuştur.¹⁰⁹ Tüzer, çok sıklıkla görülme de yurtiçi gezilerinde de bulunmuştur. Balıkesir'deki Yüksek Okul Öğrenci Yurdunu ziyaret etmiş eksiklikler konusunda bilgi alarak bunların tamamlanacağı sözünü vermiş ayrıca TBMM ve parti teşkilatlarından yurda gönderilen 200 ciltlik kitabı yurda teslim etmiştir.¹¹⁰ Genel Sekreter Fikri Tüzer'in bu sıfatla hükümetin siyasi faaliyetlerine de katıldığı görülmektedir. Başbakan Refik Saydam başkanlığında toplanan parti genel sekreterliğinde yapılan toplantıda üreticinin malının kıymetlendirilerek değerlendirileceği, tüketici noktalarına en ucuz şekilde nakledilmesi için hükümetçe çalışılacağı kararı alınmıştı.¹¹¹ Aynı zamanda Tüzer, 1939 yılında İş Bankasının yönetimindeki idarecilerin yeniden belirlenmesi için yapılan idare meclisi aza seçiminde CHP Genel Sekreteri sıfatıyla hazır bulunmuştur.¹¹²

3. Ahmet Fikri Tüzer'in Meclis Faaliyetleri

Ahmet Fikri Tüzer, Sağlık Bakanlığında Müsteşarlık görevinde bulunurken kendisine siyasi kapıyı açan önemli bir gelişme yaşanmış, 1927 seçimlerinde Erzurum'dan milletvekili adayı gösterilmiştir. Tek partili dönem seçim sisteminde iki dereceli yapılan seçimlerde öncelikle ikinci seçmenler belirleniyor sonra da bu ikinci seçmenler milletvekillerini seçiyorlardı. Yine bu dönem mantığında 1927 yılından sonra esas olarak devreye sokulan seçim ilkesi, milletvekillerinin tamamen CHP merkezi tarafından belirlenmesiydi. Buna göre isimler parti başkanı, genel başkan

¹⁰⁶ **Vatan**, Yıl: 2, Sayı: 521, 21.03.1942, s. 1; 3:

¹⁰⁷ **Cumhuriyet**, Yıl: 18, Sayı: 6210, 29.11.1941, s. 1.

¹⁰⁸ **Akşam**, Yıl: 22, Sayı: 7757, 26.05.1940, s. 5; **Cumhuriyet**, Yıl: 17, Sayı: 5759, 24.05.1940, s. 1.

¹⁰⁹ **Son Posta**, Sene: 12, Sayı: 4172, 19.03.1942, s. 2.

¹¹⁰ **Son Posta**, Sene: 12, Sayı: 4160, 06.03.1942, s. 2; **Cumhuriyet**, Yıl: 18, Sayı: 6303, 07.03.1942, s. 2.

¹¹¹ **Vatan**, Yıl: 2, Sayı: 541, 10.04.1942, s. 1; **Tan**, 08.02.1942, s. 1.

¹¹² **Son Posta**, Sene: 8, Sayı: 3099, 18.03.1939, s. 1; 3.

vekili ve genel sekreterden oluşan Genel Yönetim Kurulu tarafından belirlenerek seçmenlere sunuluyordu. Ancak 1927 kurultayında yapılan değişiklikle adayların belirlenme ve tespit edilmesi işi umumi reise yani tamamen parti başkanına verilmişti.¹¹³ Tüzer'in Erzurum'dan aday gösterilmesi konusu tamamen parti merkezinin aldığı karar doğrultusunda bizzat Mustafa Kemal Atatürk'ün isteği ile gerçekleşmiştir. Erzurumlu olmaması ve bölgeye yabancı bir kişi olarak bu şehirden milletvekili adayı gösterilmesi ise kararın bu dönemde ortaya çıkan yerel ve ulusal bazı olaylar sonucunda alındığını göstermektedir. Keza Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası deneyimi ve Şeyh Sait İsyanının ardından parti yönetimi Doğu ve Güneydoğu illerinin Meclis'te temsili için yeni bir politika gütmüş ve yerel adaylardan ziyade merkezden güvenilir bürokrat adayların bu bölgelerden milletvekili olmalarını istemiştir. Böylece alınan karara uygun olarak merkezdeki birçok bürokrat hayatlarında hiç görmedikleri illerden aday gösterilmiştir. Nitekim 1927 seçimleri sonunda oluşturulan yeni mecliste 121 milletvekili ilk defa temsil şansı bulmuştur.¹¹⁴

Ahmet Demirel'e göre Şeyh Sait İsyanının bölgede ortaya çıkardığı muhalefet ağından dolayı parti yönetimi, 1927 seçimlerinde Batıda doğan ve yetişen bürokratları özellikle bu bölge için tercih etmiştir. Bu da bölgelerin yerel temsil oranlarının ciddi miktarda düşüşüne sebep olmuştur.¹¹⁵ Bizzat Mustafa Kemal tarafından seçilen milletvekili adayları eğitim düzeyleri çok yüksek ve özellikle yapılacak yeni atılımlara uyumlu, sorunlara eğilebilecek kişilerden belirlenmişti.¹¹⁶ Erzurum özelinde bakılırsa TCF'nin kurulmasına sebep olan ve CHF aleyhine sunulan gensoru önergesine güvensizlik oyu verenler içinde Erzurum Milletvekillerinin de bulunması şehrin muhalefet ağı içinde değerlendirilmesine sebep olmuştu. Daha sonra CHF'den ardı sıra istifa eden bu milletvekillerinin önemli bir kısmı TCF içinde yer almışlardır. Bu muhalif tutuma ek olarak 1926 yılında Atatürk'e yapılan suikast teşebbüsünde buldukları iddia edilen ve bu sebeple haklarında soruşturma başlatılanlar arasında Erzurum'un önde gelen milletvekilleri Rüşdü Paşa, Halet Bey, Münir Hüsrev ve Cazim Beyler'de yer almaktaydı. Hatta Rüşdü Paşa suçlu bulunarak idam edilenler arasındaydı. Böylece Erzurum milletvekilleri TCF'nin kurulması, Şeyh Sait İsyanı, Şapka Hadisesi ve İzmir Suikastından sorumlu tutulanlar arasında yer almışlardı.¹¹⁷ Bu sebeple 1927

¹¹³ Öz, **a.g.e.**, s. 99.

¹¹⁴ Cemal Avcı, **III. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Yapısı ve Faaliyetleri (1927-1931)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000, s. 44.

¹¹⁵ Ahmet Demirel, **Tek Partinin Yükselişi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 170; 220.

¹¹⁶ Avcı, **a.g.e.**, s. 22.

¹¹⁷ Murat Küçükkuşurlu, **Türk Siyasi Tarihinde Erzurum (1923-1950)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2012, s. 251-256.

yılı seçimlerinde Erzurum'da daha otoriter bir kimlikle belirlenen adaylar içinde eski milletvekillerine çok az yer verilmiştir. Bu sıralarda Ankara'da Müsteşar olarak görev yapan ve güvenilir hizmet adamı kimliği ile tanınan Ahmet Fikri Tüzer'in de belirlenen adaylar arasında bulunması ve sahaya sürülmesi beklenebilir bir gelişmeydi. Nitekim Mustafa Kemal tarafından bizzat belirlenen partili milletvekili adaylarının ilan edilmesiyle Ahmet Fikri Tüzer'e de milletvekili olma yolu açılmış oluyordu.¹¹⁸ Tüzer için Erzurum'un seçilmesinde doktorluk döneminde şehirde gösterdiği başarılı salgın mücadelesinin de etkili olduğu söylenebilir. Böylece kişiliği ve başarılı çalışmaları ile TBMM'nin III. Dönem seçimlerine katılan Tüzer, 635 oy alarak Erzurum'dan milletvekili seçilmiştir. Tüzer, 12 Ekim 1927'de mazbatasını alarak 1 Kasım'da Meclis çalışmalarına katılmıştır.¹¹⁹ Meclis faaliyetleri içinde beklenebileceği üzere çoğunlukla Sıhhat ve İçtimai Muavenet Encümenin (Sağlık Komisyonu) de çalışmıştır.¹²⁰ Tüzer'in bu dönemdeki komisyon çalışmalarına dair en önemli veri çocukların sinema ve tiyatrolara kabul edilmemeleri ile ilgili bir kanun teklifi sırasında yaptığı konuşmadır. Bu konuşmasında içinde bulunduğu encümen tarafından hazırlanan Umumi Hıfsızsıhha Kanun layihasının 318 maddeden oluştuğunu bunun 19 maddesinin tamamen çocuklara ayrıldığını ifade etmiştir. Ayrıca konuşmasında yedi yaş altındaki çocukların sinema ve tiyatrolara gitmemesi ve yine belirli yaştaki çocukların barlara, dans salonlarına, meyhanelere giremeyecekleri konusundan da bahsetmiştir.¹²¹

1931 yılında da Erzurum'dan aday gösterilen Tüzer, 661 ikinci seçmenden 654'ünün oyunu alarak milletvekili seçilmiştir.¹²² 1935 yılında yapılan CHP Dördüncü Büyük Kurultayında alınan kararlara göre Genel Başkanlık Kurulu; parti genel başkanı, genel başkan vekili ve genel sekreterden oluşmakta ve bu kurul en yüksek karar alıcı mekanizma sıfatıyla milletvekili adaylarını belirlemekle görevlendirilmişti.¹²³ Bu çalışmalar kapsamında 1935 genel seçimleri için yapılan ikinci seçmenlerin belirlenmesinde de yer alan Tüzer,¹²⁴ bu dönemde de Erzurum Milletvekili olarak Meclis faaliyetlerine katılmıştır. Bu seçimlerde 916 ikinci seçmenden oylayama katılan 870'inin oyunu alarak meclis faaliyetlerine katılmıştır.¹²⁵

¹¹⁸ **Hakimiyet-i Milliye**, 26.06.1927, s. 1; Ahmet Demirel, **Tek Partinin İktidar Türkiye'de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 86.

¹¹⁹ **Milletvekili Seçim Mazbatası**, TBMM Arşivi, 12.10.1927.

¹²⁰ **Parlamento Tarihi**, s. 253.

¹²¹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt: 14, 21.12.1929, s. 65.

¹²² **Milletvekili Seçim Mazbatası**, TBMM Arşivi, 27.04.1931.

¹²³ **C.H.P Tüzüğü**, Ulus Basımevi, Ankara, 1935, 24. Madde, s. 7.

¹²⁴ **Ahmet Fikri Tüzer Arşivi**, No: 013167, 24.01.1935.

¹²⁵ **Milletvekili Seçim Mazbatası**, TBMM Arşivi, 14.02.1935.

Tüzer, milletvekilliğinin yanı sıra Kızılay Genel Merkezi ve Etilbba Odaları Yüksek Haysiyet Divanı üyeliği görevlerinde de bulunmaktadır.¹²⁶ Bu dönemde de Tüzer, TBMM’de Sıhhat ve İçtimai Muavenet Encümeni üyeliğine ve encümen üyelerinin yaptıkları toplantı sonunda da reisliğine seçilmiştir.¹²⁷ 1937 yılında da doktor kimliği nedeniyle *Sıhhat ve İçtimai Muavenet Encümen* üyeliğine seçilmiştir.¹²⁸

Ahmet Fikri Tüzer 1939 yılı seçimlerinde de Erzurum’dan aday gösterilmiştir. Bu seçimlerde 781 ikinci seçmenin oyuyla yeniden milletvekili seçilen Tüzer, 27 Mart 1939 tarihinde mazbatasını almıştır.¹²⁹ 1942 yılına kadar milletvekilliği ve parti Genel Sekreterliği görevlerini yürüten Tüzer, bu yıl gelişen ani bir olayla kariyerinde değişiklik yaşamıştır. Refik Saydam Hükümetinde meydana gelen bir değişiklik üzerine Tüzer, Dâhiliye Vekâletine getirilmiştir.¹³⁰ Kararın alınmasında hâlihazırdaki Dâhiliye Vekili Tekirdağ Mebusu Faik Öztrak’ın sağlık sorunları nedeniyle görevden çekilme isteği etkili olmuştur.¹³¹ Keza 1942’de savaş koşulları nedeniyle Türkiye’de olumsuz bir hava söz konusu olmuş ve göreve geldiği andan itibaren ekonomik ve siyasi sıkıntılarla baş etmek durumunda kalan Faik Öztrak, bu sebeple Dâhiliye Vekillikinden istifa etmiştir.¹³² Tüzer’in Dâhiliye Vekâletine getirilişi ise çeşitli çevrelerce farklı karşılanmıştı. Özellikle Tüzer’in öne çıkmayan kişiliği kararın şaşkınlıkla karşılanmasına da sebep olmuş görünmektedir. Dönemin önemli simalarından Trabzon Milletvekili Faik Ahmet Barutçu’nun belirttiğine göre Dâhiliye Vekâleti görevi önce eski büyükelçilerden Memduh Şevket Esendal’a teklif edilmiş ancak Esendal, Dâhiliye Vekilliği için henüz kendini hazırlıklı görmediğini beyan etmiştir. Barutçu, Ahmet Fikri Tüzer’in Dâhiliye Vekâletine getirilmesini ise şu şekilde değerlendirmektedir:

¹²⁶ *BCA*, 490.1.0.0. 234-924-4, 29.12.1938, s. 15-16.

¹²⁷ *Milliyet*, Yıl: 10, Sayı: 3261, 08.03.1935, s. 6.

¹²⁸ *Son Posta*, Sene: 8, Sayı: 2612, 06.11.1937, s. 10.

¹²⁹ *Milletvekili Seçim Mazbatası*, TBMM Arşivi, 27.03.1939.

¹³⁰ Abdulhaluk Mehmet Çay, *Tarih Türkiye Cumhuriyeti Başlangıçtan Bugüne Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Kültür Portalı Projesi, Ankara, 2009, s. 24.

¹³¹ *Resmî Gazete*, 08.05.1942, Sayı: 5101, *İdare Dahiliye Vekaletinin Aylık Mecmuası*, Yıl: 14, Sayı: 169, Mayıs 1942, Osman Bey Matbaası, İstanbul, 1942, s. 6; *Açıklamalı Yönetim Zaman Dizini 1940-1949*, Ed. Birgül Ayman Güler, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Türkiye Cumhuriyeti İdare Tarihi Araştırması, Ankara, 2008, s. 229.

¹³² Volkan Payaslı, “İkinci Dünya Savaşı Yılları Türkiye’sinden Bir Kesit: Mustafa Faik Öztrak’ın Dâhiliye Vekillik Yılları (1939-1942)”, *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl: 11, Sayı: XXXVI, Ekim 2018, s. 631.

“Dr. Fikri Tüzer’in Dâhiliye Vekili olarak atanması milletvekilleri arasında şaşkınlık uyandırmıştır. Bu kişi sağlık müsteşarlığından milletvekili olmuş, başka bir yönetici ya da başarılı bir yaşamı olmamıştı. Meclis’te hareketsiz ve sönük bir kişiydi. Refik Saydam’ın okuldan sınıf arkadaşı, çok yakın dostu ve güvendiği kişi olduğundan, Dâhiliye Vekilliği gibi önemli bir yere atanması, kötü propagandalara neden oldu.”¹³³

Barutçu, Tüzer’in atamasını yersiz bir karar olarak değerlendiriyor, Dâhiliye Vekâletinde yaşı ve hastalığı nedeniyle uzun süre kalamayacağını düşünüyordu. Saydam’a olan yakınlığı ile göreve getirildiği kanaatinin ise oldukça genel bir algı olduğu da belirtilmiştir.¹³⁴ Barutçu’nun bu yorumuna karşın gazeteler kararı oldukça olumlu karşılamaktaydı. Özellikle genel sekreterliği ile *dürüst, intizamlı ve anlayışlı bir çalışma tarzına* sahip olduğu belirtilen Tüzer’in partililerin sevgisini kazandığına dikkat çekilmiştir.¹³⁵ Kendisinden boşalan CHP Genel Sekreterliğine ise daha evvel teklif edilen Vekâlet görevini reddeden Memduh Şevket Esendal getirilmiştir.¹³⁶ Esendal’ın genel sekreterliğe getirilişi *işi, işin ustasına verilmesi* olarak değerlendirilmiş ve partinin yeniliğe ve idealizme doğru bir değişim yaşayacağı vurgusu yapılmıştır.¹³⁷ Anlaşılan o ki partide statik bir denge düzeninden ziyade yeni bir hareket ve çalışma sistemi getirileceği umulmaktaydı. Görev değişimlerinin ardından parti genel sekreterliğinde görev devir teslimi yapılmış ve İnönü, yeni görevlerine atanan bu iki ismi Çankaya Köşkünde yemekte ağırlamıştır.¹³⁸

Ahmet Fikri Tüzer’in Dâhiliye Vekâletine getirilişi İngiliz Arşiv raporlarında da yer almış ve mevcut değişimler değerlendirilmiştir. Buna göre raporda Tekirdağ Milletvekili Faik Öztrak’ın sağlık durumunu gerekçe göstererek istifa ettiği, onun yerine Erzurum Milletvekili ve Halk Partisinin Genel Sekreteri Fikri Tüzer’in atandığı, bu kişinin Halkevinde *British Council* eğitiminin genişlemesini olumlu yönde desteklediği bilgisine yer verilmiştir.¹³⁹

Böylece göreve başlayan Tüzer, kısa süreli Dâhiliye Vekâleti döneminde Meclis faaliyetlerinde bulunmuştur. Vekâletinin ilk günlerinde gündeme gelen Köy Kanunu kapsamındaki köy ve belediyeler ile ilgili

¹³³ Faik Ahmet Barutçu, **Siyasi Anılar 1939-1954**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1977, s. 250.

¹³⁴ Barutçu, **a.g.e.**, s. 251.

¹³⁵ **Vatan**, Yıl: 2, Sayı: 568, 07.05.1942, s. 1.

¹³⁶ **Cumhuriyet**, Yıl: 19, Sayı: 6365, 07.05.1942, s. 1.

¹³⁷ Barutçu, **a.g.e.**, s. 251.

¹³⁸ **Haber Akşam Postası**, Sayı: 8654, 08.05.1942, s. 2.

¹³⁹ Payaslı, **a.g.m.**, s. 631.

çalışmalar yapmıştır. Köy ve belediye sınırları dışına bulunan yaylalarda da medeni ihtiyaçların giderilebilmesi için bu kanunun uygulanması kararı Meclis'te önemli bir gündem oluşturmuştur. Bu sorularda geçici bir yerleşim yeri için yeni külfetler çıkarılmasına gerek olmadığı belirtilirken bu yaylaların zaten bir belediye ya da köy hududu kapsamında işlem görebileceği ifade edilmişti. Tüzer ise yaylaların yeni bir yerleşim yeri olarak kabul edilebilmesi için belirli şartlar konulduğunu ifade etmiştir. Buna göre nüfusu en az 150 kişiden oluşan ve o alanda en az altı ay yerleşilmiş olması şartını sağlayan mahallerin bu kapsama alınacağını belirtmiştir.¹⁴⁰ Yine bu kapsamda Meclis'e vekâleti ile ilgili sunulan başka bir mazbatada kaldırılmış olan muhtarlıkların yerine halkın ihtiyacını karşılaması için yeni bir teşekkül kurulması önerisine konunun meclis gündemine taşınacağı bilgisi ile cevap vermiştir.¹⁴¹ Meclis'te sorulan sorulardan biri de valilerin teftiş gezileri için bütçeden ayrılan tahsisatın az olduğu ve kâfi gelmeyeceği yönündeki eleştiri konusuydu. Bu soruya da valiler hizmetinde kullanılmak üzere özel idareler tarafından alınan özel otomobillerin zaten mevcut olduğu, dolayısıyla ayrılan paranın sadece valilerin yevmiyelerini karşılamaları için gönderileceği ve bunun da ihtiyacı karşılayacağı şeklinde yanıt vermiştir.¹⁴² Kısa süreli görevi sırasında vekâlet bünyesinde açılan Kaymakamlık kursuna katılan Tüzer, kaymakamlar için birde konuşma yapmıştır.¹⁴³

Ahmet Fikri Tüzer, vekaletinin son günlerinde ise Jandarma Subay Okulunun 203 mezun verdiği törene de katılarak diplomalarını vermiştir.¹⁴⁴ Bu faaliyetlerine karşın Ahmet Fikri Tüzer'in vekâletlik görevi de kendi hayatı gibi sakinlik ve denge üzerine kuruluydu. Bu sıralarda yakın dostu 12. Hükümet döneminde Refik Saydam'ın kalp krizinden ani ölümü¹⁴⁵ ile hükümette mecburi bir değişikliğe gidilmiş ve Ahmet Fikri Tüzer bu defa Saydam'ın yerine 8-9 Temmuz 1942 tarihlerinde vekâleten başbakanlığa getirilmiştir.¹⁴⁶ Sadece bir gün sonra İnönü'nün kararıyla Şükrü Saraçoğlu başbakanlığa tayin edilmiş ve Tüzer'in bir günlük başbakanlığı sonra ermiştir.¹⁴⁷

¹⁴⁰ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt: 26, 12.06.1942, s. 164.

¹⁴¹ **Cumhuriyet**, Yıl: 19, Sayı: 6491, 12.08.1942, s. 1; 3.

¹⁴² **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt: 25, 26.05.1942, s. 295.

¹⁴³ **Tasviri Efkâr**, Yıl: 34, Sayı: 5100: 743, 01.07.1942, s. 1; 3.

¹⁴⁴ **Vatan**, Yıl: 2, Sayı: 660, 07.08.1942, s. 1.

¹⁴⁵ **Dr. Refik Saydam 1881-1942: Ölümünün 40. Yılı Anısına**, s. 13.

¹⁴⁶ **Resmî Gazete**, 09.07.1942, Sayı: 5153; Çay, a.g.e., s. 24.

¹⁴⁷ **Resmî Gazete**, 10.07.1942, Sayı: 5154.

Ahmet Fikri Tüzer, başbakanlık serüveninden çok kısa bir süre sonra 17 Ağustos 1942 günü geçirdiği bir kalp krizi ile hayatını kaybetmiştir. Tüzer'in cenazesi resmi bir törenle Ankara'da Yeni Mezarlığa defnedilmiştir. Ahmet Fikri Tüzer'in ölümü basında ve siyaset dünyasında hüznle karşılanmış ve yapılan yorumlar, kişisel ve kamusal hayatını özetleyecek şekilde övgü dolu olmuştur. *Cumhuriyet Gazetesi* ölüm haberinde Tüzer'i, "*dürüst, daima vatan için çalışmayı sever, şeflerimize samimi olarak bağlı bir devlet adamı*" olarak tanımlamıştır.¹⁴⁸ *Vatan Gazetesi*nde Ahmet Emin Yalman tarafından kaleme alınan makalede ise Tüzer'in ölümü, üzerine fazla iş yüklenmesine bağlanmaktadır. Yalman, "*Doktor Fikri Tüzer'in vakitsiz ölümü şunu hatırlatıyor ki bir makinada arayacağımız takat hesaplarını umumi hayatımızda ki insanlara tatbik etmek lazımdır*" diyerek Tüzer'in bir yıl evvel geçirdiği şiddetli rahatsızlık ve ağır şeker hastalığına rağmen CHP Genel Sekreterliği gibi ağır bir göreve getirilmesini eleştirmektedir.¹⁴⁹ Yalman, Tüzer'in doktoru ile yaptığı görüşmeden sonra onun çok titiz çalışan, her türlü detayla ilgilenmek isteyen yapısının da bu ağır görevi kaldıramamasına sebep olduğunu düşünmektedir. Yalman'a göre Tüzer, iyi, güvenilir ve namuslu bir devlet adamı olması ve daha evvel hakkında hiçbir şayanın çıkmamış bulunması nedeniyle genel sekreterlik görevine tercih edilmiştir. Ancak bu atama kararında Tüzer'in sağlığının hiçbir şekilde dikkate alınmadığını kendisinin de görevi reddetmek gibi sorumsuzluk göstermediğini ifade etmektedir. Ona göre zor yetişen bu devlet adamlarının vücutlarını da emanet olarak görmeleri ve buna göre hareket etmeleri gerekmektedir.¹⁵⁰ Yalman'a göre Ahmet Fikri Tüzer, saygı ve güven uyandıran, sade ve kibar tavırlı bir devlet adamıdır.¹⁵¹

Tüzer'in ölümü üzerine Başbakanlık tarafından Erzurum milletvekilliğinden boşalan vekillik için Mebusan İntihabı Kanununa uygun olarak yeni bir seçim yapılması istenmiştir.¹⁵² Ölümünden dolayı boşalan Dâhiliye Vekâletine ise Saraçoğlu Hükümeti tarafından Recep Peker atanmıştır.¹⁵³ Bütün atama ve tayinlerde olduğu gibi Saraçoğlu Hükümetinde yapılan yeni atamalarda da ülkenin iç politik gelişmeleri doğrultusunda karar

¹⁴⁸ *Cumhuriyet*, Yıl: 19, Sayı: 6467, 17.08.1942, s. 3; *Son Posta*, Sene: 13, Sayı: 4320, 17.08.1942, s. 1; 7.

¹⁴⁹ Bu konu ile ilgili bir haberde Tüzer'in rahatsızlığı nedeniyle doktor nezaretinde ailesiyle birlikte bir ay dinlenmek üzere İstanbul'a geldiği ifade edilmektedir. Bu süre zarfında Genel Sekreterliğe Zonguldak Mebusunun vekalet edeceğini de belirtmiştir. Bkz. *Vatan*, Yıl: 1, Sayı: 314, 06.07.1941, s. 1.

¹⁵⁰ *Vatan*, Yıl: 2, Sayı: 571, 18.08.1942, s. 1; 3; *Haber*, Sayı: 3756, 17.08.1942, s. 3.

¹⁵¹ *Vatan*, Yıl: 2, Sayı: 571, 18.08.1942, s. 1.

¹⁵² *BCA*, 30.10.0. 0.76-503-15, 16.11.1942, s. 1-4.

¹⁵³ *Resmî Gazete*, 18.08.1942, Sayı: 5187.

alınmıştır. Faik Ahmet Barutçu'ya göre Tüzer'in yerine Recep Peker gibi otoriter ve sert uygulamaları ile bilinen birinin getirilişi ülkenin o günkü iç politika gelişmeleri ilgilidir. Ona göre bu atama kararı, ülke içindeki otoritesizliğin, yolsuzluğun önünün alınabilmesi için, Recep Peker gibi otoriter bir yönetim taraftarına olan ihtiyaç nedeniyle yapılmıştır.¹⁵⁴

Sonuç

Osmanlı Devletinin son döneminde ardı arakası kesilmeyen savaşlarda bir sağlıkçı olarak, Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren ise kurumsal yapılar içinde önce doktor kimliği sonra idareci yeteneği ile öne çıkan Ahmet Fikri Tüzer, siyasetten uzak kalamayarak parti içinde ve hükümette de görevler almıştır. Bununla birlikte çoğu görevi bir devlet adamı olgunluğu içinde tayin ve atama şeklinde devlet büyüklerinin istekleri üzerine gerçekleştirmiştir. Titiz, düzenli, dürüst ve denge güden bir kişiliğe sahip olan Tüzer, bu atamalarda devletin aradığı vakur kimliği temsil etmiştir. Ancak hem Birinci Dünya Savaşı'nda hem cumhuriyetin kuruluş yıllarında gösterdiği başarılı faaliyetlere karşın Tüzer, hep geri planda kalan bir devlet adamı olmuştur. Başarıları devlet tarafından çeşitli şekillerde ödüllendirilmesine karşın gerek sakin kişiliği ve gerekse liderlikten ziyade iyi bir saha adamı olması onu bir adım geride tutmuştur. Bununla birlikte iyi bir bürokrat ve uygulayıcı kimliğinin öne çıkması dönemin karar alıcı mekanizmalarının işini kolaylaştırmıştır. Birçok önemli karar ve uygulamanın altında imzası bulunan Ahmet Fikri Tüzer adeta kritik dönemlerin ve kriz anlarının kurtarıcı kişisi olmuş ve dönemin baskın ve ön planda yer alan şahıslarının yanında sivrilmeyen ancak dengeli, titiz ve devletine bağlı bir bürokrat tipi çizmiştir.

Tüzer, bir Osmanlı hekimi olarak savaş yıllarının önemli kararlarında hayati bir rol oynarken, CHP genel sekreteri olarak da partinin kurumsal tarihinde hatırı sayılır bir etki bırakmıştır. Parti işlerinin titiz bir düzen ve sıra içinde ilerlemesini isteyen Tüzer, bu sayede partinin istatistikî verilerinin bugüne ulaşmasını sağlamıştır. Parti görevleri ile daha ön plana çıkan Ahmet Fikri Tüzer, Osmanlı devlet adamı kimliğinin Cumhuriyetle birlikte evirilen önemli bir temsilcisi olarak dikkat çekmiştir. Çalışmalarında ideolojik bir tutum içine girmekten ziyade bir görev adamı kimliği ile hareket etmiş bu da onun güven veren bir siyasetçi olarak anılmasını sağlamıştır. Uzun süre evlenmemiş olması işine olan bağlılığını ve özenini daha da artırmıştır.

¹⁵⁴ Barutçu, a.g.e., s. 259-260.

KAYNAKÇA

Arşivler

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

BOA, 21-09, DH-KMS, 06.06.1332.

BOA, 6-42, DH.İ.U.M.EK, 26.03.1333.

BOA, 64-109, DH-ŞFR, 20.07.1334.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

BCA, 30.10.0.0.7-39-27, 29.12.1924.

BCA, 30.10.0.0.177-219-4, 09.10.1924.

BCA, 30.10.0.0.7-39-27, 29.12.1924.

BCA, 30.10.0.0.11-50-12, 02.11.1924.

BCA, 30.10.0.0.177-219-6, 24.05.1925.

BCA, 30.18.1.2.3-23-2, 17.04.1929.

BCA, 490.1.0.0. 234-924-4, 29.12.1938.

BCA, 490.1.0.0.4-21-5, 06.07.1939.

BCA, 490.1.0.0.4-20-6, 04.04.1939.

BCA, 30.10.0.0.79-524-9, 12.06.1940.

BCA, 490.1.0.0.11-60-8, 14.02.1940.

BCA, 490.1.0.0.5-23-4, 29.08.1940.

BCA, 490.1.0.0.5-23-12, 25.11.1940.

BCA, 490.1.0.0.5-22-13, 25.03.1940.

BCA, 490.1.0.0.5-22-17, 31.05.1940.

BCA, 490.1.0.01-60-7, 25.01.1940.

BCA, 490.1.0.0.5-22-19, 08.06.1940.

BCA, 490.1.0.0.5-24-3, 30.01.1941.

BCA, 30.10.0.0.76-503-15, 16.11.1942.

BCA, 490.1.0.0.5-24-13, 15.04.1942.

Ahmet Fikri Tüzer Arşivi

Ahmet Fikri Tüzer Şahsi Arşivi, Atatürk Kitaplığı, No: 013167, 24.01.1935.

Ahmet Fikri Tüzer Şahsi Arşivi, Atatürk Kitaplığı, No: 13219, 26.01.1935.

Ahmet Fikri Tüzer Şahsi Arşivi, Atatürk Kitaplığı, No: 3204, 02.05.1938.

Ahmet Fikri Tüzer Şahsi Arşivi, Atatürk Kitaplığı, No: 13199, 29.04.1938.

Ahmet Fikri Tüzer Şahsi Arşivi, Atatürk Kitaplığı, No: 013224, 12.11.1938.

TBMM Arşivi

Tercüme-i Hal Varakası, TBMM Arşivi, No: 692, 1927.

Tercüme-i Hal Varakası, TBMM Arşivi, No: 14, 05.05.1931.

Milletvekili Seçim Mazbatası, TBMM Arşivi, 12.10.1927.

Milletvekili Seçim Mazbatası, TBMM Arşivi, 27.04.1931

Milletvekili Seçim Mazbatası, TBMM Arşivi, 14.02.1935.

Milletvekili Seçim Mazbatası, TBMM Arşivi, 27.03.1939

Resmi Yayınlar

TBMM Albümü 1920-2010, 1. Cilt 1920-1950, Ankara, 2010.

TBMM Zabıt Ceridesi.

Resmi Gazete.

C.H.P Tüzüğü, Ulus Basımevi, Ankara, 1935.

C.H.F. Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931.

C.H.P. Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası, 9-16 Mayıs 1935, Ulus Basımevi, Ankara, 1935.

CHP 5. Büyük Kurultay Zabıtları, 29 Mayıs-3 Haziran 1939, Ulus Basımevi, Ankara, 1939.

Kitaplar

Açıklamalı Yönetim Zaman Dizini 1940-1949, Ed. Birgül Ayman Güler, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Türkiye Cumhuriyeti İdare Tarihi Araştırması, Ankara, 2008.

As, İzzettin, **Bir Sosyal Hizmet Kurumu Olarak Darüleytam**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2020.

- Avcı, Cemal, **III. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Yapısı ve Faaliyetleri (1927-1931)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000.
- Barutçu, Faik Ahmet, **Siyasi Anılar 1939-1954**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1977.
- Bir Doktorun Harp ve Memleket Anıları**, Der. Metin Özata, Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 2009.
- Birinci Milli Tıp Kongresi Zabıtnamesi**, 1-3 Eylül 1925, İstanbul, 1926.
- Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi'nde Sağlık Hizmetleri**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2011.
- Çay, Abdulhaluk Mehmet, **Tarih Türkiye Cumhuriyeti Başlangıçtan Bugüne Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Kültür Portalı Projesi, Ankara, 2009.
- Demirel, Ahmet, **Tek Partinin İktidar Türkiye'de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.
- Demirel, Ahmet, **Tek Partinin Yükselişi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.
- Dr. Refik Saydam 1881-1942: Ölümünün 40. Yılı Anısına**, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, Ankara, 1982.
- Heper, Metin, **Türkiye'de Devlet Geleneği**, Doğu Batı, 2006.
- _____, **Bürokratik Yönetim Geleneği**, Orta Doğu Teknik Üniversitesi İdari İlimler Fakültesi, Yayın No: 23, Ankara, 1974.
- Heper, Metin, **Türk Kamu Bürokrasisinde Gelenekçilik ve Modernleşme – Siyaset Sosyolojisi Açısından Bir İnceleme-**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1977.
- İdare Dâhiliye Vekâletinin Aylık Mecmuası**, Yıl: 14, Sayı: 169, Mayıs 1942, Osman Bey Matbaası, İstanbul, 1942.
- Karatepe, Mustafa, **I. Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'nde Tifüsle Mücadele**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 1999.
- Kamil, Server, **Kafkas Cephe-i Harbinde Lekeli Humma**, Haz. Meriç Aybar-İbrahim Caner Türk, Arı Sanat Yayınları, İstanbul, 2016.
- Koçak, Cemil, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi**, C.2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- Küçükkuşurlu, Murat, **Türk Siyasi Tarihinde Erzurum (1923-1950)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2012.
- Noyan, Abdülkadir, **Son Harplerde Salgın Hastalıklarla Savaşlarım**, Ankara Tıp Fakültesi Yayınları, Ankara, 2019.

- Öz, Esat, **Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992.
- Özata, Metin, **Atatürk ve Tıbbiyeliler**, Umay Yayınları, İzmir, 2009.
- Özbay, Kemal, **Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri**, Cilt III, 3. Kitap Hastaneler, Yörük Basımevi, İstanbul, 1981.
- Özdemir, Hikmet, **Salgın Hastalıklardan Ölüm 1914-1918**, Atatürk Kültür ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları XIV. Dizi-Sayı: 104, Ankara, 2005.
- Parlamento Tarihi**, TBMM III. Dönem III. Cilt, (1927-1931), Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları No: 10.
- Sağlam, Tevfik, **Büyük Harpte 3. Orduda Sıhhi Hizmet**, Askeri Matbaa, 1941.
- Şerif Bey, **Erzurum Vilayeti Sıhhi ve İctimai Coğrafyası**, Haz. Murat Küçükkuşurlu, Serander Yayınları, Trabzon, 2011.
- Tonbul, Zehra-Fora, Özgün, **Tarihi Hastaneler Gurebâ Hastaneleri'nden Memleket Hastaneleri'ne İlk Sivil Hastaneler**, Novartis Kültür Yayınları No: 20, İstanbul, 2009.
- Unat, Ekrem Kadri, **Bulaşıcı Hastalıklar ve Salgınlarla Savaş**, İstanbul 1949.
- Yetkin, Çetin (1983). **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi (1930-1945)**, Altın Kitaplar Yayınevi.
- Weber, Max, **Bürokrasi ve Otorite**, Adres Yayınları, Tercüme: H. Bahadır Akın, Ankara 2010.

Makaleler

- Cangızbay, Kadir, "Hiç Kimse'nin Cumhuriyeti", **Yeni Türkiye 98/23-24**, Özel Sayı 4, 1998, s. 3560-3570.
- Payaslı, Volkan, "İkinci Dünya Savaşı Yılları Türkiye'sinden Bir Kesit: Mustafa Faik Öztrak'ın Dâhiliye Vekillik Yılları (1939-1942)", **Tarih Okulu Dergisi**, Yıl: 11, Sayı: XXXVI, Ekim 2018, s. 36-120.
- Şavklı, Cengiz-Aydın, Tülay, "Atatürk Döneminde Bürokrasinin Yeniden yapılandırılması", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 29.87 (2013), s. 67-90.
- Tetik, Ahmet, "4'üncü Ordu Komutanlığının Bölgesinde Salgın Hastalıklarla Mücadele ve İnsani Yardım Çalışmaları", **Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ermeni Araştırmaları**, Sayı:30, 2008, s. 85-112.
- Unat, Ekrem Kadri, "Birinci Dünya Harbinde Türk Ordusunda Tifüs Savaşı", **İ. Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Dergisi**, C. 20, 1989, s. 255-263.

Yaşar, Hakan, “Yurtdışında Bir Kültür Kurumu: Londra Halkevi”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 45, Bahar 2010, s. 177-215.

Sürelî Yayınlar

Akşam

Bugün

Cumhuriyet

Haber Akşam Postası

Hakimiyet-i Milliye

Milliyet

Son Posta

Tan

Tasvirî Efkâr

Ulus

Vakit

Vatan

Dijital Kaynaklar

Tıbbî Terimler Sözlüğü, <https://saglik.sozlugu.org/steam-sterilizer/>, Erişim Tarihi: 26.09.2020.

EKLER

Ek 1: Sivas Asker Hastanesine Bağlı Kızılay Hastanesinde yapılan Tıbbi Müsamereye katılan hekimler arasında Sıhhiye Reidi Miralay Tevfik Sağlam (ortada), Mıntıka Sertabibi Binbaşı Ahmet Fikri Bey. (Kemal Özbay, Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri, Cilt III, 3. Kitap Hastaneler, Yürük Basımevi, İstanbul, 1981, s.225)

Ek 2: Vatan Gazetesi, 26.02.1942.

Yazarlarımız: Ahmet Emin YALMAN, CEMAL MATE FIKRI, İZZET ZENGİN, TAYYAR VATAN

SALI 24 ŞUBAT 1942

VATAN

Yıl: 2 — Sayı: 496 — DOĞRUYA DOĞRU — İĞRİYE İĞRİ — Fiyat 5 Kuruş

Diğerleri ile beraber... Dünyanın dörtte üçü kara olsaydı... Yazarın: SADUN GALİP SAVCI

Halkevleri bayramı tezahüratla kutlandı
Yeniden birçok halkevinin açılma törenleri yapıldı
Genel Sekreterin Halkevleri müessesilerine verdiği ziyafette Başvekil de bulundu

Uzakşark düellosu nasıl bitecek?
Amerikanın dışi...
Kahraman...
Rehman

Stalinin emri yevmisi
Kızıldunun 24 üncü yıldönümü münasebetle Stalinin emri yevmisi...
Tevazüh harbi değil kurtarma harbi yapıyoruz
Ünvanı, Beyaz Rusya ve Kırmızı kurtaracağız

İktisadî kalkınma
El dokuma tezgâhlarının inkişafı için tedbirler alındı
Yünlü ve ipeklî el tezgâhları da teşkilatlandırılıyor

Uzakşark harbi
Japonlar Koopang'ı zaptettiler
Yeni Zelanda ile Avusturya arasında askeri bir anlaşma
Japonlar Bali adasının da bir kısmını işgal ettiler

Rus-Alman harbi
Mareşal Keitel Bratislavaya gitti
Ruslar Kalenin ve Leningrad kesiminde yeniden yer kazandı

İNGİLTEREDE
Kabine değişikliği

Almanlar 20 günde Kuzeyden 50000 avır almışlar
Berlinden 25 (A.S.) ve Alman ordusu genel komutanı Hermann Göring, Keitel, Speidel, Jodl...

Ek 3: Son Posta, 11.07.1942.

Ek 4: Ahmet Fikri Tüzer'in kendi el yazısı ile tuttuğu notlardan.
Ahmet Fikri Tüzer Şahsi Arşivi, Atatürk Kitaplığı.

